

શ્રી જૈનધર્મપ્રકાશ.

જો જન્વાઃ પ્રવિશતાન્તરજ્ઞરાજ્યે પ્રથમમેવ પ્રવૃત્ત્યા ગુરવઃ । સમ્યગનુષ્ટ્યસ્ત-
દુપદેશઃ । વિધેયાહિતાગ્નિનેવાગ્નેસ્તદુપચર્યા । કર્તવ્યં ધર્મશાસ્ત્રપારગમનં । વિમર્શની-
યસ્તાત્પર્યેણ તદ્વાવાર્થઃ । જનયિતવ્યસ્તેન ચેતસોઽવષ્ટમ્જનઃ । અનુશીલનીયા ધર્મ-
શાસ્ત્રે યથોક્તાઃ ક્રિયાઃ । પર્યુપાસનીયાઃ સન્તઃ । પરિવર્જનીયાઃ સતતમસન્તઃ ।
રક્ષણીયાઃ સ્વરૂપોપમયા સર્વજન્તવઃ । જાણિતવ્યં સત્યં સર્વભૂતહિતમપરુષમનતિકાલે
પરીદ્ય વચ્ચનં । ન ગ્રાહ્યમણીયોઽપિ પરધનમદત્તં । વિધેયં સર્વાસામસ્મરણમસંકલ્પ-
મપ્રાર્થનમનિરીક્ષણમનજિજ્ઞાષણં ચ સ્ત્રીણાં । કર્તવ્યો વહિરજ્ઞાન્તરસંજ્ઞત્યાગઃ ।
વિધાતવ્યોઽનવરતં પञ્ચવિધઃ સ્વાધ્યાયઃ ।

નપમિતિજવપ્રપંચ.

પુસ્તક ૨૫ મું.

માગશર સં. ૧૮૬૬

શાકે ૧૮૩૧. અંક ૮ મો.

દંભ ત્યાગ.

શાર્દૂલવિક્ષિપ્ત.

આઠે કર્મ વિષે નરેશ સમ છે તે મોહની માનિતી,
આખા વિશ્વ વિષે વિશેષ પ્રસરી જ્યાં ત્યાં કરી રહે સ્થિતિ;
જીવાત્માઓ ફસાવવા રચતી એ ધારે બહુ દેહને,
એ માયાની વિચિત્ર જાલ વસમી તોડે નહીં તેહને. ૧

“ આવાં કામ અનેક કરીશું, એ રાગ. ”
દંભ ન કરશે કોઈ કદાપિ, શ્રી જિનપતિએ આજ્ઞા આપી; એ ટેક.
સમ્યગ્ અદ્ય ક્રિયા હિત કરશે, દંભ રહિત સત્ત્વર ભવ તરશે. દં ૦ ૧
કપટી કોડ વરસ તપ કરતા, અજ્ઞાને અસમાધિ મરતા;
ભવજલધિમાં તેહ ભટકતા, ભાવ વિરાધકથી ન અટકતા. દં ૦ ૨
દંભ, કપટ, માયા, વંચકતા, દગો, ઠગાઈ, મળ, વળી છળતા;
વકતા, ધૂતકળા, અસરલતા, આદિ અનેક પર્થાયો મળતા. દં ૦ ૩
સુકૃત લતામાં અભિ સમાણી, દંભક્રિયા અતે હુઝા આણી;

૨૫૮

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

સુરમણિ સાટે ખોર લીધાની, જનમનરંજન ધર્મ કમાણી. દં ૦ ૪
 વિધિ નિષેધ ન એકાન્ત કહે પ્રભુ, સરલપણે રહેવાનું વદે વિભુ;
 દોષ રહિત શુભ દોષ જણાતા, સમ્યગ્ જ્ઞાનજળે શુદ્ધ થાતા. દં ૦ ૫
 અંતર આત્મ પવિત્ર સદા થઈ, રહે સ્થિરતા નિજશુભ પરિભળ લઈ;
 સરલપણે શિવમાર્ગ સિધાવે, ભવનાટક કરવા કહી નાવે. દં ૦ ૬
 એજ યથાર્થ સુશુદ્ધની વાણી, જૈન સેવક અતિ પુન્યે પિછાણી;
 નિષ્કપટે આદર અતિ કરશે, પ્રયત્ન વડે ભવજલધિ તરશે. દં ૦ ૭

શ્રીમન્ મુનિમહારાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજી

જૈન લાઈબ્રેરી—માણસા.

જ્ઞાનસાર સત્ર સ્પષ્ટિકરણ.

જ્ઞાનાષ્ટક. (૬)

જૈનતત્ત્વજ્ઞાન (Jain Philosophy)

વિકલ્પવિષયોત્તીર્ણઃ, સ્વજ્ઞાવાહનનઃ સદા ।

જ્ઞાનસ્ય પરિપાકો યઃ, શમઃ સ પરિકીર્તિતઃ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સર્વ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ જેથી શમી નથ અને આત્માના સહજ ભાવનું જ આહવાન સદા સેવાય, એવો જે આત્મજ્ઞાનનો પરિપાક તેને શાસ્ત્રકાર શમના નામથી ઓળખે છે. એટલે જે તત્ત્વજ્ઞાનની પરિપક્વતા તેજ શમ-શાંતિરૂપ છે,

વિવેચન—પૂર્વે જ્ઞાનાષ્ટકમાં જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય બતાવ્યું છે. તત્ત્વજ્ઞાન અભિનવ અમૃત જેવું છે, ઉચ્ચ રસાયણ જેવું છે, અને અપૂર્વ અશ્વર્યરૂપ છે. એમ કહી હવે પરિપક્વતાને પામેલું તત્ત્વજ્ઞાન કેવળ શમ-શાંતિરૂપ છે એમ શાસ્ત્રકાર સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે.

અજ્ઞાન અને અવિવેક યોગે અથવા રાગ દ્વેષાદિક કષાય યોગે ઉત્પન્ન થતા અનેક અશુભ સંકલ્પ વિકલ્પો તેમજ તેવા સંકલ્પ વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા વિવિધ પ્રકારના દુઃખો તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રબળતાથી સ્વતઃ ઉપશમી નથ છે. અને આત્માના સહજ સ્વભાવમાં રમણ કરવા રૂપ શુદ્ધ ચારિત્રનો અપૂર્વ લાભ મળે છે. આથીજ તત્ત્વજ્ઞાનના પરિપાકને શાસ્ત્રકાર શમરૂપ કહે છે. અને ઉપલક્ષણથી શમ-શાંતિને પ્રગટ કરવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પરિચય કરવા ખાસ ઉપદેશ કરે છે. તત્ત્વ-

જ્ઞાનસાર સૂત્ર સ્પષ્ટીકરણ.

૨૫૯

જ્ઞાતના અભ્યાસ વિના કદાપિ કાળે જીવના દુઃખનો અંત આવતોજ નથી. એ વાત નીચેના પદ્ધતી અંશકારે સ્પષ્ટ કરી છે.

“જ્યાં લગેજ્ઞાતમ દ્રવ્યનું, લક્ષણ નવી જાણ્યું;	
ત્યાં લગે જીણકાણું ભલું, કેમ આવે તાણ્યું. આત્મતત્ત્વ વિચારિયે ૧	
આતમ અજ્ઞાને કરી, જે ભવ દુઃખ લહિયે;	
આતમ જ્ઞાને તે ટળે, ઇમ મન સદહિયે.	આતમ૦ ૨
જ્ઞાન દશા જે આકરી, તે ચરણ વિચારો;	
નિરવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો.	આતમ૦ ૩
ભગવદ અંગે ભાખિયો, સામાયિક અર્થ;	
સામાયિક પણ આતમા, ધારો સુદ્ધો અર્થ.	આતમ૦ ૪
લોકસાર અધ્યયનમાં, સમકિત મુનિ ભાવે;	
મુનિભાવજ સમકિત કહ્યો, નિજ શુદ્ધિ સ્વભાવે.	આતમ૦ ૫
કષ્ટ કરો સંયમ ધરો, ગાળો નિજ દેહ;	
જ્ઞાન દશા વિણ જીવને, નહિ દુઃખનો છેહ.	આતમ૦ ૬
ખાહિર ચતના યાપડા, કરતા દુહવાય;	
અંતર ચતના જ્ઞાનની, નવિ તેણે થાય.	આતમ૦ ૭
રાગ દ્વેષ મળ ગાળવા, ઉપશમ જળ ઝીલો;	
આતમ પરિણતિ આદરી, પર પરિણતિ ખીલો. ૪	આતમ૦ ૮
હું એહનો એ માહરો, એ હું એણી શુદ્ધિ;	
ચેતન જડતા અનુભવે, ન વિમાસે શુદ્ધિ.	આતમ૦ ૯
માહિર દષ્ટિ દેખતાં, ખાહિર મન ધાવે;	
અંતર દષ્ટિ દેખતાં, અક્ષય પદ પાવે.	આતમ૦ ૧૦
અધ્યાતમ બિણ જે ક્રિયા, તે તનુમળ તોલે;	
મમકારાદિક યોગથી, એમ જ્ઞાની બોલે.	આતમ૦ ૧૧
હું કરતા પરભાવનો, ઇમ જેમ જેમ જાણે;	
તેમ તેમ અજ્ઞાને પડે, નિજ કર્મને ધાણે.	આતમ૦ ૧૨

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ રૂપ.

૧ જ્યાં સંકલ્પ વિકલ્પ શમ્યા ત્યાં કર્મનું આવાગમન પ્રણ અટક્યું.

૨ ભગવતી સૂત્રમાં. ૩ આચારાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં.

૪ ઉગ્ર વિહાર પ્રમુખ કરણી અંતરજ્ઞાન ઉપયોગ વિના કરીને મુગ્ધજનો કેવળ દુઃખ-પાત્ર થાય છે.

૫ રવ સ્વરૂપ રમણતા આદરીને પર પુદ્ગલ પ્રવૃત્તિને ટાળો.

અરણ્ય^૧ હોય લગ્નગદિકે,^૨ નવિ મનને લ'ગે;

ત્રીજે અધ્યયને કહું, ઇમ પહેલે અ'ગે.^૩

આતમ. ૧૩

શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ પોતે કરેલા ઉપરના ઉલ્લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય એમ છે કે—આત્મજ્ઞાન વિના કરેલી ગમે તેવી મહાન કરણી પણ દુઃખ હરણી થતી નથી. અર્થાત્ અધ્યાત્મ ઉપયોગથી કરેલી કરણીજ આત્માને એકાંત સુખદાયી નીવડે છે. એટલે કે કેવળ આત્માને વિશુદ્ધિ કરવાની પવિત્ર બુદ્ધિથીજ કરેલી સંયમ કરણી સકળ સાંસારિક કલેશનો સર્વથા અંત કરી અક્ષય અને અખાધિત એવું શિવ સુખ સમર્પે છે, એથી એવું પવિત્ર લક્ષ પેદા કરવા આત્માથી જનોએ અધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો (તત્ત્વજ્ઞાનનો) અવશ્ય અભ્યાસ કરવો ઘટે છે. જેમ જેમ ઉક્ત જ્ઞાનનો પરિચય વધતો જશે અને પરમાત્મ કૃપાથી તેના યોગ્ય પરિણમનથી આત્મામાં અભિનવ જાગૃતિ આવતી જશે તેમ તેમ દુઃખદાયી સંકલ્પ વિકલ્પનો અંત આવતો જશે. વળી જેમ જેમ વિકલ્પ જાળ તૂટતી જશે તેમ તેમ અનાદિ કાળથી થતી પરપ્રવૃત્તિના વેગનો પ્રબળ અટકાવ થશે અને આત્માના સહજ સ્વભાવમાં રમણુતા વધતી જશે. આ પ્રમાણે અનુક્રમે આત્મ રમણુતામાં થતી અભિવૃદ્ધિ તત્ત્વજ્ઞાનની તીક્ષણુતા સૂચવે છે. એથીજ ઉપર બતાવ્યું તેમ સહજ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. પરભાવથી વિરમી સ્વભાવ રમણુતા કરનાર કોઈક વિરલ લવ્યજનોને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના પરિપાકથી એવું આત્મિક સુખ સંભવે છે. શાસ્ત્રમાં જે ઉન્મત્તનીભાવ કહેવાય છે, અથવા જે ઉદાસીનતા રૂપે ગવાય છે તે ઉપર કહ્યા સુજબ તત્ત્વજ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન) ના દૃઢ અભ્યાસીને સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદાસીનતા આશ્રી ગ્રંથકારેજ કહું છે કે.—

“અનાસંગ મતિ વિષયમે, રાગ દ્વેષકો છેદ;

સહજભાવમે લીનતા, ઉદાસીનતા ભેદ.” (સમતા શતક)

ઉદાસીનતાનું આવું લક્ષણ શાસ્ત્રકારે બતાવ્યું છે. વિષય સુખમાં અનાસક્તિ, રાગ દ્વેષ યુક્ત કષાયના પરિણામનો અંત અને પરપરિણુતિના પરિહારથી સહજ સ્વભાવમાં લીન થઈ રહેવું, એને અધ્યાત્મી પુરૂષે ઉદાસીનતા કહે છે. એવી ઉદાસીનતા પેદા કરવા શાસ્ત્રકારે જે શિખામણ આપી છે તે લક્ષમાં રાખી લેવી યુક્ત છે. વળી કહું છે કે.—

“તાકો કારણ અમમતા, તામે મન અભિરામ;

કરે સાધુ આનંદધન, હોવત આતમરામ.”

જાનસાર સૂત્ર રૂપકરણ.

૨૬૧

“મમતા થિર સુખ શાકિની, નિરમમતા સૂખ મૂળ;

મમતા શિવ પ્રતિકૂળ છે, નિરમમતા અનુકૂળ.” (સમતાશતક)

ટુંકાણમાં ઉદાસીનતા પ્રગટ કરવા મમત્વ લાવ દૂર કરી નિર્મમત્વ આદરવાજ ઉપદેશ્યું છે. અને એવી નિર્મમતા પ્રગટ કરવાની ખરી કુચી એ છે કે નિરંતર ‘આત્મજ્ઞાન, આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મ રમણતા નિમિત્તે દૃઢ પ્રયત્ન કર્યો કરવો.’ એવા દૃઢ પ્રયત્ન યોગે આત્મામાં અભિનવ વૈરાગ્યકળા જાગશે, જેથી મમતા રૂપી વિષવેલી આપોઆપ વિલય પામશે. યતઃ—

“પરિણતિ વિષય વિરાગતા, ભવતરૂ મૂળ કુઠાર;

તા આગે ક્યું કરી રહે, મમતા વેલી પ્રચાર.” (સમતાશતક)

નવરસમાં પ્રધાન જે શાંતરસ ગવાય છે તે રસનો ભોગી શમવર્ત થાય છે. અર્થાત્ ઉદાસીનતા અથવા ઉન્મત્તની લાવને ધરનાર કોઈ સુભગ શાંતરસમાં નિમગ્ન થઈ પૂર્વોક્ત આપદાને વામે છે, સર્વ સંકલ્પ વિકલ્પને સમાવે છે, રાગદ્વેષરૂપ આંતર તાપને ટાળે છે, ચિત્તને સુપ્રસન્ન કરે છે, અર્થાત્ કલેશ રહિત પરમાત્મતત્વમાં દીન થાય છે, અને સર્વ ઉપાધિ-સંબંધથી મુક્ત એવા રફટિક રત્ન જેવા નિર્મળ આત્મ-સ્વભાવમાં રમણ કરે છે. શાંત રસમાં નિમગ્ન થનારની આવી ભાગ્યદશા જાગે છે. કાર્યાર્થી જનોએ અનુકૂળ કારણોને અવશ્ય આદરવાં જોઈએ. એ ન્યાયે શાંત સુખના અર્થી જનોએ યોગાવચક થવું જોઈએ. એટલે મન વચન અને કાયાની કુટિલતા તથા સરલતા સેવવી જોઈએ. અવચક યોગથી ક્રિયા અવચકતા અને ક્રિયા અવચકતાથી ફલઅવચકતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એજ શાંતિનો-મોક્ષનો સરલ માર્ગ છે. જે સદ્ગુણ આપણને અદ્યાપિ પ્રાપ્ત થયો નથી તે જાણે પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યો હોય એવો મિથ્યાકંપર કરવામાં આત્માને ફાયદો તો કંઈએ નથી પણ ગેરફાયદો તો પારાવાર થાય છે. એમ સમજી મુમુક્ષુ જનોએ સદ્ગુણોને સાક્ષાત્ કરવાજ અહોનિશ યત્ન કરવો ઉચિત છે. શુદ્ધ લક્ષથી સેવેલો પ્રયત્ન સફળ થશેજ એવી આત્મ શ્રદ્ધાથી અડગ પ્રયત્ન સેવનાર અંતે ઇચ્છિત લાભને મેળવી શકેજ છે. પરંતુ એવા પવિત્ર લક્ષને પુકં દર્દને મિથ્યાભિમાનથી પોતાનામાં અછતા ગુણો લોક સમક્ષ દાખવવા જે મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. તે બાપડા વિવિધ વિકલ્પવડે રાગદ્વેષના વિષમ પાસમાં પડી પોતેજ પોતાને આ ભયંકર ભવજ્વલણના સંકટમાં નાંખે છે. એવા હૃતભાગ્ય જનો અલ્પસુખને માટે અનલ્પ દુઃખ દાવાનળમાં અહોનિશ પચાય છે. દંભ સમાન કોઈ પણ કદો દુરશન નથી. શ્રી અધ્યાત્મસારમાં દંભત્યાગાધિકારે એ વાત સ્ફુટ રીતે બતાવી આપી છે. અનેક પ્રકારની પ્રગટ હાનિ છતાં દંભી લોકો દંભ શામાટે કરતા હશે? એ પ્રશ્ન

૨૬૨

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

સમાધાન અંધકારે એવી રીતે આપ્યું છે કે—‘ પોતાના છતાં દોષો ગોપવવા, અને લોકમાં પોતાની પૂજાપ્રતિષ્ઠા કરાવવી, તેવા દુષ્ટ આશયથીજ મુખ્ય લોકો દલવડે કદર્થના પામે છે. એ મ્હોટા ખેદની વાત છે. ’ દલ્લી લોકો પોતાનામાં અણુછતા ગુણો લોક સમક્ષ દાખવવા મનથી વચનથી અને કાયાથી પ્રયત્ન રાતદિન કર્યા કરે છે, તે માટે કુચુકિતઓ રચે છે. અને પોતે કરેલું કપટ ળીજના સમજવામાં ન આવે એવી સાવચેતી રાખે છે. એક જુઠને માટે અનેક જુઠાણું કરે છે. તેમ છતાં તેમના પાપનો પડદો પુટતાં દુનિયામાં તેમનો અપજશ પ્રસરે છે અને અંતે નરકાદિકની દુઃખ જવાણામાં જઈ પચાય છે. આ પ્રમાણે તે પામર પ્રાણી ઉલટા અધોગતિને પામે છે અને એકાંત દુઃખનેજ અનુભવે છે. જે મહાનુભાવો પોતાના મન વચન અને કાયા ઉપર યોગ્ય અંકુશ રાખી શકે છે, તે નિર્દલ આચરણથી શમસુખ આપવા શક્તિમાન થાય છે. શિવસુખના અભિલાષી મુમુક્ષુ જનોએ સમરસ આપવા કેવું નિર્દલ આચરણ સેવવું જરૂરનું છે ? તે ઉપરની હકિકતથી સ્પુટતર સમજી શકાય તેમ છે. નિષ્કપટપણે પવિત્ર લક્ષ પૂર્વક તપ સંયમમાં પ્રયત્ન કરનાર મહાશયોને તે શાન્તરસ આસ્વાદવાનો મંગલકારી પ્રસંગ અવશ્ય આવી મળે છે. એવો મંગલ પ્રસંગ સદા સર્વદા ઇચ્છવા યોગ્ય છે. છેવટે વિપરીત લક્ષથી થતી અનિવાર્ય અધોગતિ અનુભવવાનો મોટો પ્રસંગ કોઈ પણ મુમુક્ષુને કદાપિ ન મળે એમ આપણે અંતઃકરણથી ઇચ્છા રાખશું. તે માટે દરેક મુમુક્ષુએ સ્વસંયમમાં કેવી શુદ્ધ કાળજીથી પ્રવર્તવું જોઈએ તેનો શાસ્ત્રકાર પોતેજ ખુલાસો કરે છે.—

अनिच्छन् कर्म वैषम्यं, वृत्तांशेन समं जगत् ।

आत्माज्जेदेन यः परयेदसौ मोक्षंगमी शमी ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—કર્મના સંબંધથી આત્માને અનુભવવી પડતી વિષમ સ્થિતિની ઉપેક્ષા કરી આત્માના મૂળ અવિનાશી સ્વભાવથી સમસ્ત જગતને જે આત્મતુલ્ય લેખે છે—દેખે છે તે સમતાવાંત મુમુક્ષુ અવશ્ય મોક્ષને પામે છે. સમતારસમાં લીન થયેલ ઉદાસી મહાત્મા અવશ્ય મુક્તિગામી થાય છે.

વિવેચન—વિવિધ પ્રકારના શુભાશુભ કર્મના યોગે પ્રાપ્ત થતા સુખ, દુઃખ, સંગત, વિપત, માન, અપમાન, અને જશ, અપજશ વિગેરે વિચિત્ર ભાવોમાં કેવળ સ્પર્શરૂપે ઉદાસીન રહી જે મહાનુભાવ ત્રિભુવનવર્તી સકળ જંતુઓને આત્માના મૂળ સ્વરૂપને લક્ષમાં રાખી સ્વસમાન લેખે છે, એવા ઉદાર આશયવાળા સમ્પરિણામી સજ્જનો અવશ્ય આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે. આવા કલ્યાણાર્થી સજ્જ-

નો જગતમાં વિરલાજ સંભવે છે. જેમ જાતિવંત રત્ન ઠેકાણે ઠેકાણે મળતાં નથી અને ચિંતામણી રત્ન તો અત્યંત દુર્લભ છે, તેમ શાંતરસમાં નિમગ્ન થઈ રહેનારા મુમુક્ષુ જનો પણ વિરલાજ દેખાય છે. ચિદાનંદજી મહારાજએ એવાજ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે કે—

નિરપક્ષ વિરલા કોઈ, અવધુ નિરપક્ષ વિરલા કોઈ;

દેખ્યા જગ સહુ જોઈ, અવધુ નિરપક્ષ વિરલા કોઈ.

૧

સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત બાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ;

અવિનાશીકે ધરકી ખાતાં, જાણેંગે નર સોઈ.

અવધુ ૨

રાવરંકમે' લેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમ લેખે;

નારિ નાગિણીકો નહિ પરિચય, સો શિવ મંદિર પેખે.

અવધુ ૩

નિંદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવિ આણે;

તે જગમે' જોગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચઢતે ગુણઠાણે.

અવધુ ૪

ચંદ્રસમાન સૌમ્યતા બકી, સાથર જિમ ગંભિરા;

અમ્રમત્ત ભારડ પરે નિત્ય, સુરગિરિસમ શુચિ ધીરા.

અવધુ ૫

પંકજ નામ ધરાય પંકશં, રહત કમળ જિમ ન્યારા;

ચિદાનંદ એસા જન ઉત્તમ, સો સાહિબકા પ્યારા.

અવધુ ૬

ઉપલા પદ્યમાં જે બહુ અગત્યની વાત કહેલી છે તે એ છે કે—આત્માનંદી—આત્મારામી—સ્વભાવરમણી સાધુજનોજ નિશ્ચયે સ્વપરહિત સાધી શકે છે. અર્થાત્ એવા સમસ્વભાવી પુરૂષોજ સ્વપરને તારવા સમર્થ થઈ શકે છે. કેમકે તેવા સંત પુરૂષો એકાંત સુખકાંથી વીતરાગ માર્ગનેજ અનુસરે છે. તે સ્વોત્કર્ષ કરતા નથી પરંતુ નિવૃત્તિ માર્ગનેજ અનન્ય ભાવે આદરી અનુપમ શાંતરસમાં ઝીલે છે. એવા મહાશય મુનિઓ વૈરાગ્યની પરાક્રમ્ય પહોંચવાથી પૂર્વે વખાણેલી ઉદાસીન દશાને સાક્ષાત્ અનુભવે છે. તેમને રાજ અને રંક, સુવર્ણ અને પથ્થર, તૃણ અને મણિ સરખા પ્રતિભાસે છે. તેમાંથી કોઈ એક ઉપર રાગ કે અન્ય ઉપર દ્રેષ તેમના મનમાં આવતો નથી. તેમને કોઈ વસ્તુમાં પ્રતિબંધ હોતો નથી. અત્યંત મનોહર અપહરા અને અતિ ભયંકર નાગણીમાં તેમને સમાનભાવ હોય છે. અર્થાત્ ગમે તેવી મોહનમહિલાના વિષય પાશમાં તે પડતા નથી, કેમકે વિષય વાસનાને તેમણે નિર્મૂળ કરી હોય છે. વળી તે વાસીચંદન સમાન હોઈ ગમે તેવા અનુકુળ પ્રતિકુળ પરિસહઉપસર્ગમાં અડગ—અચળ રહી શકે છે નિંદા સ્તુતિ તેમના મન ઉપર અસર કરી શકતી નથી. માન અપમાન સંબંધી સઘળા સંકલ્પ વિકલ્પ શમી ગયા હોય

૨૬૪

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

છે, એવા પ્રબળ યોગીશ્વરો નિરંતર ગુણશ્રેણીમાં આગળ ચઢતાં અંતે અવિનાશી પદને અવશ્ય પામે છે. તેમનું દર્શન ભગ્ય ચક્રોરોને અમૃત જેવું ખ્યારું લાગે છે. તેમની મુખમુદ્રા ચંદ્રના જેવી શીતળ હોય છે. તેમનું હૃદય સમુદ્ર જેવું ગંભીર હોય છે. અસંખ્ય ગુણના નિધિ હોવા છતાં ને એકાંત ગુણગ્રાહક અને હિતવત્સલ હોય છે. સ્વસંયમયોગમાં ભારંડ પડીની પેરે અપ્રમત્ત-સર્વથા પ્રમાદ રહિત હોય છે. અને મેરૂ પર્વતની જેવા નિશ્ચળ પરિણામી હોય છે. અર્થાત્ ગમે તેવા ઘોર પરીસહ ઉપસર્ગથી પણ ચળાયમાન થતા નથી. આવા યોગીંદ્ર પુરૂષો વિશ્વવંદ્ય કેમ ન હોય? એવા મહાપુરૂષો પંકજની પેરે પાપપંકથી કદાપિ લેપાતા નથી. શરદ્ગતુની જેવા સ્વચ્છ હૃદયવાળા હોવાથી તેમને કર્મભજ લાગતોજ નથી. કમળની જેમ તેમનું મન સાંસારિક પ્રપંચથી ન્યારૂંજ રહે છે, અને એવી રીતે મન માયિક પ્રપંચથી મુક્ત થતાં શરદ્ ગતુના નીરની જેવું નિર્મળ બની બાચ છે. એટલે ‘કલેશે વાસિત મન સંસાર, કલેશ રહીત મન તે ભવપાર’ એ ત્યાએ એવા ઉત્તમ પુરૂષો પરમપદને પામે એમાં આશ્ચર્ય શું? એવા સંત પુરૂષોના સદુપદેશને સાવધાનપણે શ્રવણ કરી જે સહૃદય જનો તેને સમ્યગ્ અનુસરે છે, તે પણ અનુક્રમે સર્વ દુઃખનો અંત કરી અક્ષય અવિચળ પદને પામે છે. ‘કહેણી પ્રમાણે રહેણી’ પાળનાર પ્રમાદ રહિતને સર્વત્ર ક્ષેમ છે. કહ્યું છે કે, ‘જગતના સર્વ જંતુઓને આત્મ સમાન લેખનાર, પરદ્રવ્યને ધૂળના દેશ જેવું ગણનાર, અને પરસ્ત્રીને પોતાની માતાતુલ્ય માનનાર માણસજ ખરો જ્ઞાની છે.’ સાચી કરણી વિના લૂખી કથની માત્રથી કશું વળતું નથી, એમ સમજનારા સુર પુરૂષો સંઘા સાચી રહેણીમાંજ રાચે છે—રહેવું પસંદ કરે છે. આવા વિવેકી જનોજ શમરસને આસ્વાદવા શક્તિવાન થાય છે. ‘જેવી જેની મતિ તેવીજ તેની ગતિ’ આ નાનકડું પણ ઉંડું વાકય બહુ આલોચવા યોગ્ય છે. ‘સરલ સ્વભાવીનુંજ કલ્યાણ થવાનું છે’ એ વાકય પણ વારંવાર સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. માયાવી માણસની કરણી કુલટા નારીના પ્રપંચ જેવી નિદાનિક છે. માયા ધર્મની વિરોધિની હોવાથી મુમુક્ષુ જનોએ તે અવશ્ય વળંવી જરૂરની છે. અધ્યાત્મસારમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે ‘આ કાર્ય આમજ કરવું અને આ કાર્ય આમ નજ કરવું એવો એકાંત વિધિ નિષેધ જિનેશ્વર ભગવાને ઉપદેશ્યો નથી, પરંતુ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવનો પુરતો ખ્યાલ રાખીને કરવા યોગ્ય કાર્યમાં કિચિત્ માત્ર કપટ તો નજ કરવું એવી એકાંત આજ્ઞા જિનેશ્વર ભગવાને કરેલી છે.’ એ આજ્ઞાને વિરાધી સ્વચ્છંદે આલનાર અને માયાકપટ કરી મિથ્યાદંબર બતાવનાર માનવો અવશ્ય અધોગતિ-ગારી થાય છે. પરંતુ પ્રભુની પવિત્ર આજ્ઞાને જે ભવભીરૂ જનો સરળપણે સેવે છે. તે જરૂર પોતાના પુરૂષાર્થના પ્રમાણમાં સુખે સ્વઉત્તિ સાધી શકે છે. શિષ્ટ પુરૂષોએ

જ્ઞાનસાર સુત્ર સ્પષ્ટીકરણ

૩૬૫

પોતે સેવેલો અને લવ્ય જીવોના એકાંત હિતને માટે ખતાવેલો સીધો-સરળ માર્ગ મુકી શામાટે માયાવાળા વિષમ માર્ગે ચાલવું જોઈએ? માયાજાળવડે મુગ્ધ જનોને ફસાવવા પ્રયત્ન કરતાં કોઈ વખત કરેણીઆની માફક પોતેજ તેમાં ફસાય છે, અને હુંડે હાલે મરે છે. મહા માઠી લેશ્યા (માઠા અધ્યવસાય) થી ક્રોધાતે મરી તે દુર્ગતિમાં જઈ રૂળે છે. આવી રીતે પોતાનીજ અવળી મતિથી અવળી કરેણી કરનાર કપટી લોકોની દુઃખ પરંપરા જાણી દેને કરૂણા ન ઉપજે? મિથ્યાડંબરથી કોઈનું કલ્યાણ થયું નથી, અને થવાનું નથી. પરંતુ તેથી અકલ્યાણ અશિવ કે ઉપદ્રવતો પગલે પગલે થાય છે—થવા સંભવ છે, છતાં ખેદની વાત છે કે મુખ માયાવી લોકો તે મધલાળને છોડતાજ નથી. જે લવલીડું લોકો સર્વ માયા પ્રપંચ તણ નિષ્કપટપણે સર્વજ્ઞ પ્રભુના પવિત્ર વચનાનુસારે યથાશક્તિ ધર્મકરેણી કરવા ઉન્નમાણ રહે છે તે ભાગ્યશાળી ભવ્યો અવિરૂદ્ધ માર્ગને શુદ્ધ અંતઃકરણથી આદરતા અનુક્રમે ઉપર કહ્યા મુજબ ઉદારસીનવૃત્તિને પ્રામતાં શાંતરસનો (શમસુખનો) અનુભવ કરવા શક્તિવાન થાય છે. પરંતુ એથી ઉલટા ચાલનારા લોકો શમસુખથી સદા ખેનસીબજ રહે છે, તો પછી તેવા ક્રમનસીબ જનોને મુક્તિનાં શાશ્વતા સુખની તો આશાજ શી? શાશ્વત સુખના અર્થીજનોએ સ્વેચ્છાચારીપણું તણ નિષ્કપટપણે જિન ચરણમાં આત્માર્પણ કરવું જોઈએ. તેથી વિપરીત ચાલનારને અંધકાર/સમાંધિ શતકમાં સખત ફટકો મારી કહ્યું છે કે—

‘મારગ અનુસારી ક્રિયા, છેદે સો મતિહીન;

કપટક્રિયા બલજગ હૈ, સોલી લવજલ મીન.’

આનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જેથી જીવ સન્માર્ગે ચઢે એવી વ્યવહાર-શૈલી મરડી જે નિશ્ચય પક્ષનેજ પોતે ગ્રહ છે, અને અન્ય મુગ્ધજનોને પણ નિશ્ચય પક્ષનીજ વાત કહી વ્યવહાર માર્ગથી વિમુખ કરે છે તે જૈન માર્ગથી વિપરીતચારી મુખ—મતિહીન છે. કેમકે જે જૈન માર્ગનું યથાર્થ રહસ્ય જાણે તે તો મુખ્યપણે સેવવા—આદરવા યોગ્ય વ્યવહાર શૈલીનો લોપ થાય એવો એકાંત નિશ્ચય પક્ષ પોતે અંગીકાર કરેજ નહીં, તેમજ તેવો અવિચારી ઉપદેશ પણ અન્યને આપેજ નહીં. જૈન માર્ગની શૈલી જેણે સારી રીતે જાણી નિર્ધારી હોય તે નિશ્ચય અને વ્યવહારના પક્ષે પોતાનું વર્તન કેવું રાખે તો તેનું કલ્યાણ થાય તેના ખુલાસો શાસ્ત્રકાર પોતેજ અત્યંત આવી રીતે કરેલો છે કે—

નિશ્ચય દષ્ટિ હૃદય ધરીજ, જે પાળે વ્યવહાર;

પુણ્યવંત તે પામશેજ, ભવ સમુદ્રનો પાર. ઇત્યાદિ.

આમાં સ્પષ્ટ સમગત્ય એવું છે કે નિશ્ચિત લક્ષ્ય એટલે સાધ્ય વસ્તુ રૂપ નિ-

૨૬૬

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

શ્રવ્યને હૃદયમાં ધારી રાખી તે સાધ્યને સિદ્ધ કરવા પ્રગળ સાધન રૂપ વ્યવહાર ક્રિયાનું જે સેવન કરે છે તે અંતે સ્વયંસિદ્ધિ કરી શકે છે. મતલબ કે જે સાધ્યને સિદ્ધિ કરવા ઇચ્છતો છતો તેના સાધન રૂપ વ્યવહારની ઉપેક્ષા કરે છે તે સ્વસાધ્યની સિદ્ધિ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. તેમજ જે સાધ્યશૂન્યપણે કેવળ અંધ વ્યવહારનોજ આશ્રય કરે છે અર્થાત્ મનમાં સ્વસાધ્યનો નિશ્ચય કર્યા વિના કેવળ અંધ-ક્રિયા કર્યા કરે છે તે પણ વ્યવહાર-ક્રિયા કરતો છતો કંઈ પણ સ્વહિત સાધી શકતો નથી. બહુ ખારીક દૃષ્ટિથી વિચારતા બંનેમાં અરસ્પરસ કાર્ય કારણ સંબંધ રહેલો છે. જેમ જેમ વ્યવહારની શુદ્ધિ તેમ તેમ સાધ્ય સિદ્ધિમાં સરલતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે વ્યવહાર માત્રની ઉપેક્ષા કરી એકાંત નિશ્ચય પક્ષનેજ ગ્રહે છે તે એકડા વિગ્નાની શૂન્યો કરવા જેવું કરે છે. એકડા રૂપ વ્યવહાર પૂર્વક નિશ્ચય સ્થાને ધારેલી સર્વ શૂન્યો સફળ થાય છે. ઉક્ત હેતુથી સિદ્ધ થાય છે કે જે શરૂઆતમાંજ સાધ્ય સિદ્ધ માટે ખાસ જરૂરના વ્યવહારની અવગણના કરે છે તે મૂર્ખની પંક્તિમાં ગણાય છે. કોઈ પણ કાર્યની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થયા બાદ તેનાં કારણોની જરૂર રહેતી નથી. તેમ મોક્ષરૂપી સ્વકાર્ય સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થયા બાદ વ્યવહાર સાધનરૂપ કારણની જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ તેને માટે અવશ્ય સેવવા યોગ્ય વ્યવહારનો તદ્દન ત્યાગ કરી મોક્ષની આશા રાખવી તે તો બીજા વિના ક્ષણની આશા રાખવા બરાબર છે. માટે કોઈ પણ મોક્ષાર્થીએ નિશ્ચય વ્યવહારના સંબંધમાં કાર્ય કારણ ભાવને અવધારી, કદાપિ પણ કદાચ્છ કરી એકાંત પક્ષ ગ્રહવો નહિ. કેમકે તેવો હઠ ગ્રહણ કરી સ્વપરના અહિતમાં વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપરાંત બીજા કોઈ વધારે મૂર્ખાઈ નથી.

વળી જે કપટક્રિયા કરીને બીજા મુગ્ધજનોને ઠગે છે તે પણ પથ્થર જેવા કઠોર હૃદયવાળા હોવાથી બાણી બેઈને સ્વપરને આ સંસાર સમુદ્રમાં ડુબાવે છે. જે શુભને ગંધ પણ પોતાનામાં આવ્યો નથી, એવા શુભને પોતાનામાં ઉદય થયો હોય તેવો મિથ્યાડંબર કરી અન્ય અજ્ઞ જનોને અંબલી નાંખી સ્વપરને દુર્ગતિના દાવાનળમાં ફેંકી દે છે. આવા પ્રકારની પ્રગટ અનીતિથી અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના કડવાં ફળ ઘણા મુગ્ધજનોને લોગવવાં પડે છે. તે મહાપાપ મહા અધર્મ અનીતિના પ્રવર્તક મૂર્ખ-મતિહીનજ છે. એવો અંધકારનો ઉડો આશય સમજી શકાય છે. વળી ‘જન મન રંજન ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ’ એ ન્યાયે વિચારતાં પણ કપટ કરણીથી કંઈ પણ લાભ સંભવતો નથી. અરે! કપટ વિના પણ પરમાર્થ શૂન્ય ચિત્તથી, લોકમાં કેવળ વાહ વાહ કહેવરાવવા માટે કરેલો વ્યય વિશિષ્ટ ફળદાયી થતો નથી તો ‘પછી કપટ સહિતનું’ તો કહેવું જ શું? એથી તો ઉલટું આત્માને અધિક નુકશાન થાય છે, પરંતુ જે

પવિત્ર ઉદ્દેશથી પરમાર્થ દૃષ્ટિ પૂર્વક કોઈપણ સત્કાર્યમાં લોક સમુદાયનું આકર્ષણ કરવા તેમનું મનરંજિત થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરાય તો તેમાં કશો ખામ આવતો નથી. અર્થાત્ ધર્મની ઉન્નતિ માટે લોક રંજન કરવું ઉચિત છે, પણ લોક રંજન માટે ધર્મ કરણી કરવી ઉચિત નથી. એમ સમજી શાશ્વત માણસોએ લોક દેખાવો કરવાનું કુડી દેવ તણ જેમ આત્માનું અધિક હિત થાય તેમ પવિત્ર લક્ષ્યથી સંભાળ પૂર્વક નિર્મળ ધર્મકરણી કરવા યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, સદ્વિવેકવડે કરેલ કરણીજ યથાર્થ ફળ આપી શકે છે. જેમ વિવેકથી શસ્ત્ર ધારણ કરનાર તેના સદુપયોગ વડે સ્વપરનું રક્ષણ કરે છે, પણ અવિવેકથી તેનો અવયોગ ઉપયોગ કરનાર ઉલટું સ્વપરનું અહિતજ કરે છે; તેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાના ઉપયોગ આશ્રી સમજવું સદ્વિવેકવડે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સદુપયોગ કરનાર અમૃત જેવી શાંતિ અનુભવે છે પણ તેનો ગેરઉપયોગ કરનાર અવિવેક યોગે ઉલટો કલેશજ પામે છે. સદ્વિવેક યોગે કંઈક ભવ્ય જોતો ને જ્ઞાન ક્રિયાવડે ઉદ્ધાર થયેલો છે, તેજ જ્ઞાનક્રિયા તેના ગેર ઉપયોગવડે શસ્ત્રની જેમ સ્વપરનો સંહાર વાળે છે. આનું ફલિત એવું નીકળે છે કે જ્ઞાન ક્રિયા અથવા નિશ્ચય વ્યવહારના સમાશ્રયથી સદ્વિવેકવડે સુભગ જનો શમામૃતનો આસ્વાદ કરી શકે છે, તેનાજ ગેર ઉપયોગથી અવિવેકવડે દુર્ભગજનો દેવ કલેશ પામે છે, આ પ્રસંગે સકળ હંઠવાદ તણ શિષ્ટ પુરૂષોના સમય અનુસાર નિર્ભા આચરણ સેવી સદ્વિવેક વડે સ્વગાનવ જીવન સફળ કરવા જે ઉપદિશ્યું છે તે યથાર્થ લક્ષમાં રાખી ભવ્યજીવો જાગૃત થઈ સકળ દુઃખ સંહારણી ધર્મકરણી સંભાવથી સેવવા જો સફળ પ્રવૃત્તિ કરશે તો જન્મ મરણ સંબંધી સકળ તાપને ઉપશમાવી અપૂર્વ શાંતિનો અનુભવ કરી અનુપમ સુખમાં નિમગ્ન કરનાર પુરોઈ શમરસનો સારીરીતે આસ્વાદ કરી શકશે. કર્મની વિચિત્રતાથી થતી વિવિધ અવસ્થામાં તટસ્થ બુદ્ધિ રાખી આત્માના સહજ નિરૂપાધિક સ્વરૂપ સામેજ દૃષ્ટિ રાખી સહુને સમાન ભાવથી જોનાર સત્પુરૂષજ શમામૃતનો અનુભવ કરી અતો અક્ષ અનંત સુખના અધિકારી થાય છે. એમ જહાવી હવે અંતકાર મોક્ષ સાધન ક્રિયાની હાલ (મર્યાદા) બતાવે છે.

આરુરુહુર્મુનિયોગં, પ્રયેદ વાહ્યક્રિયામપિ ।

યોગારૂઢઃ શમાદેવ, શુદ્ધચત્યંતર્ગતક્રિયઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ:—યોગારૂઢ થવા ઇચ્છનાર મુનિએ બાહ્યક્રિયાને પણ સેવવી જોઈએ પણ યોગારૂઢ થયેલ મહાત્મા તો અંતરંગ ક્રિયાને સાધતા છતા સમતા શુભ આસેવનથીજ આત્મશુદ્ધિ કરી શકે છે.

વિવેચન:—મોક્ષ સુખ મેળવી આપે એવો યોગ માર્ગ જેને અભ્યાસ

છે એટલે યોગ માર્ગ સાધવા જેની અભિલાષા જાગૃત થઈ છે તેને તદ્દતુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ બાહ્યક્રિયા સેવવાની જે જરૂર પડે છે, તેનો ક'ંઈક ખ્યાલ ઉક્તયોગ સંબંધી 'ચૌકુ' ઘણું સ્વરૂપ જાણવાથી-વિચારવાથી, સહેજે થઈ શકશે. યદ્યપિ 'યોગના અ-સંખ્ય લેહો કહ્યા છે તેપણુ યોગાષ્ટકમાં-યોગનું' સામાન્ય લક્ષણ આવી રીતે કહ્યું છે કે 'મોક્ષેણ યોજનાયોગઃ, સર્વોપ્યાચાર ઇષ્યતે' જે સકળ કર્મમજાથી મુક્ત કરી આત્માને અક્ષય અનંત અવ્યાગાધ એવું મોક્ષ સુખ મેળવી આપે, આત્માને સકળ જન્મ મરણની ઉપાધિથી છૂટો કરી શાશ્વતાં સુખ સાથે જોડી દે તે 'યોગ' સવ સદાચાર રૂપ તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલો છે. જેમ અનેક માર્ગથી વહેતી આવતી નદીઓ અંતે સમુદ્રમાં મળે છે તેમ રાગ દ્વેષરૂપ વિકારને વર્જી સમદૃષ્ટિથી સેવાતા ગમે તે સદાચારથી આત્મા અંતે અક્ષય સુખનો અધિકારી થાય છે. યોગના લેહોની વ્યાખ્યા કરતાં યંથકારે પુનઃ કહેલું છે કે 'તેના સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને એકાગ્રતા રૂપ પાંચ લેહ છે. તેમાં દેવવંદન ગુરૂવંદનાદિક આવશ્યક કરણી કરતાં જે આ-સન મુદ્રાદિક રાખવાની મર્યાદા કહી છે તે સ્થાન. પદચ્છેદ સહિત શુદ્ધ સ્પષ્ટપણે જે સૂત્રોચ્ચારણ કરવું તે વર્ણ. તેના રહસ્યાર્થની પર્યાલોચના કરવી તે અર્થ. ધ્યેય-આરાધ્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ અથવા પ્રતિબિંબ હૃદયમાં સ્થાપવું તે આલંબન. આલંબન બે પ્રકારનાં છે. રૂપી આલંબન અને અરૂપી આલંબન. તેમાં અર્હત પ્રતિમા, સ્થાપનાઆદિ પ્રમુખ રૂપી આલંબન તથા સિદ્ધત્વ, અર્હતવાદિક શુદ્ધ પરમાત્મ તત્ત્વનો સહજ ગુણના અભ્યાસે અંતરમાં અનુભવ જગાડવો એ અરૂપી આલંબન. અને નિજ કર્તવ્ય કર્મમાં તટ્વીન બની જવું તે એકાગ્રતા. ઉપર કહેલા યોગમાં બે ક્રમયોગ છે અને ત્રણ જ્ઞાનયોગ છે. તે દરેકના ઇચ્છાયોગ, પ્રવૃત્તિ યોગ, સ્થિરતાયોગ, અને સિદ્ધિયોગ એમ ચાર ચાર લેહ કહેલા છે. તેમાં પૂર્વોક્ત લેહવાળા યોગી પુરૂષોના પવિત્ર ચરિત્રોમાં જે પ્રેમ ધરવે તે ઇચ્છાયોગ. તેવાજ પવિત્ર ચરિત્રનું યથારાક્ષિત પરિશીલન કરવું એ પ્રવૃત્તિયોગ. લગારે દોષ લગાડ્યા વિના યથાર્થ યોગનું પાલન કરવું તે સ્થિરતા યોગ. અને તદુપરાંત તેવા યોગ્ય જીવોને પણ આલંબનભૂત થવું તે સિદ્ધિયોગ. પુનઃ તે દરેક યોગના પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ એવા ચાર ચાર લેહ કરતાં સર્વે મળીને તેના ૮૦ લેહ થાય છે. તેમજ ૧ યમ, ૨ નિયમ, ૩ આસન, ૪ પ્રાણાયામ, ૫ પ્રત્યાહાર, ૬ ધ્યાન, ૭ દ્યાન, ૮ સમાધિ—એમ યોગના મુખ્ય આઠ અંગ બતાવ્યા છે. તેમાં અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અસંગતા એ પાંચ યમ કહેવાય છે. શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વર દ્યાન એ પાંચ નિયમ કહેવાય છે. પદાસન, વીરાસન, ઉત્કુટ અને ગોદાહાદિક અનેક પ્રકારનાં આસનનો જય શરીરની ચપળતા વારવા અને અનુક્રમે અભ્યાસ યોગ

સાગસાર ચતુરપટકરણ.

ચિત્તનું પણ નિયંત્રણ કરવા ઉપયોગી છે. આશનજયથી શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલા વિવિધ વ્યાધિઓ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. વિવિધ વાયુનો જય કરી મનને સ્થિર કરવા પ્રાણુયામ કરવામાં આવે છે. તેમાં જે રેચક, પૂરક અને કુંભક વડે વાયુનો જય કરવામાં આવે તે દ્રવ્યપ્રાણુયામ અને મનની મલીનતા દૂર કરી શુદ્ધ અધ્યવસાય યોગે જે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવામાં આવે તે સાવપ્રાણુયામ કહેવાય છે. જેના વડે સ્વેચ્છા વડે વિવિધ વિષયોમાં પરિશ્રમણ કરતી ઇન્દ્રિયોનો સારી રીતે નિયંત્ર કરી શકાય તેને પ્રત્યાહાર કહેવામાં આવે છે. જેથી કોઈક ધ્યેય પદાર્થમાં ચિત્તને સ્થિર બાંધી રખાય તે ધારણા કહેવાય છે. કોઈ ધ્યેયાદિક પદાર્થની એકાકારપ્રતીતિ થવી તે ધ્યાન કહેવાય છે. અને ધ્યાતા ધ્યેય તથા ધ્યાનની એકતા થઈ જવી તે સમાધિ અથવા સમાપત્તિ કહેવાય છે. આવી રીતે સંદેશથી અષ્ટાંગયોગનું સ્વરૂપ કહેલું છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ તો પૂર્વ આચાર્ય કૃત યોગ અથોથી સ્પષ્ટ થઈ શકશે. પરંતુ ઉપલી હકીકત વાંચવાથી એટલું તો લક્ષમાં આવી શકશે કે યોગાભ્યાસીને યોગારૂઢ થતા સુધી બાહ્યક્રિયાની પણ જરૂર પડે છે. જે બાહ્યક્રિયાનો સર્વથા અનાદર કરવામાં આવે તો ઉપર કહેલા યોગાભ્યાસનો કમ સચવાય નહિ. અને એ કમ સાચવ્યા વિના સર્વ યોગની સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ. તેથી યોગારૂઢ થતા સુધી તો બાહ્યક્રિયાની આસેવના કરવાની અવશ્ય જરૂર પડે છે. યોગારૂઢ થયા બાદ અર્થાત્ સર્વ યોગની સ્થિરતા સિદ્ધ થયા બાદ કેવળ અંતર્ગત ક્રિયા-આંતરલક્ષ પૂર્વક શમણુના આસેવનથીજ આત્મશુદ્ધિ થઈ શકે છે, પરંતુ આ હદ પામવી ઘણી દુર્લભ છે. આત્મવચક જોને તે તો અસાધ્ય છે, પણ આત્માર્થી જોને તે પ્રયત્ન સાધ્ય છે. માટે એવી ઉચી હદ પ્રાપ્ત થતાં સુધી તે હદે પહોંચવાનો રાજમાર્ગ તજવો નહિ. દરેક યોગાભ્યાસીએ યોગ માર્ગનું અનુસેવન કરતાં જરૂર જેટલી બાહ્યક્રિયા પણ રૂચિ પૂર્વક સેવવી જોઈએ. પછી અનુક્રમે યોગ સિદ્ધિ થયા બાદ બાહ્યક્રિયાની જરૂર રહેશે નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ છેવટ નિર્વિકલ્પ ત્યાગ પ્રાપ્ત થતાં સર્વ વિકલ્પ માત્ર અને ક્રિયા માત્ર પણ સ્વતઃ શાંત થઈ જશે. યતઃ- ‘નિર્વિકલ્પે પુનસ્ત્યાગે, ન વિકલ્પો ન વા ક્રિયા’ અર્થાત્ ક્ષાયક-યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી કંઈ પણ વિકલ્પ કે ક્રિયાની જરૂર રહેતી નથી. યોગાભ્યાસીને માટે ઉપરલો કમ બતાવી હવે અંયકાર શમણુ પ્રાપ્તિનાં કારણ કથતા સતા તેથી કેવા અપૂર્વ ક્ષાયદા થાય છે તે બતાવે છે.

અપૂર્ણ.

૨૭૦

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

શ્રી ઉપદેશમાળાના પ્રણેતા શ્રીમાન ધર્મદાસગણિ શ્રીમહાવીર
દેવના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય હતા ?

एक ऐतिहासिक प्रश्न.

(પ્ર૦—મનઃસુખ વિ૦ કીરતચંદ મહેતા—મોરબી.)

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૯ થી.

આટલે સુધી વીરાત દોઢસો વરસ પછીની વાત થઈ; હવે આપણે એથી પણ
છેટેના પ્રસંગને તપાસીએ,

(૩) આ સંસારમાં કોનો વિશ્વાસ રાખી શકાય ? સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્ર-જ્ઞાતા
ઉપદેશમાળામાં શ્રી વિગેરે સ્વાર્થરૂપ છે, ત્યાં કોણે કોનો વિશ્વાસ કરવો ?—એવા
વીર પછી ત્રીજા ઉપદેશને અંગે મિત્રદ્રોહી આણ્ણકચતુ દષ્ટાંત આપતાં અંધકાર
સૈકાની ચંદ્રગુપ્તની વાત. પ્રકાશ છે કે:—

“ભ્રષ્ટા સકજ્જતુરિત્રા,

“સુહિણો વિ વિસંવંતિ કયકજ્ઞા ।

“જહ ચંદ્રગુત્તગુરુણા,

“પન્વડ્ઝ ઘાડ્ઝ રાયા ॥ ૧૫૦ ॥”

ચંદ્રગુપ્તના ગુરૂએ (આણ્ણકચે) જેમ પોતાના મિત્ર પર્વતરાજાને મારી
નાખ્યો, તેમ લોભી અને સ્વાર્થસાધક જીવો જેનાથી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયું છે
એવા સુહૃદ્ મિત્રોનો પણ દ્રોહ કરે છે !

આમાં આણ્ણકચ, ચંદ્રગુપ્ત, અને પર્વતની ઐતિહાસિક વાતનું સૂચવન છે.
પર્વતને મારી ચંદ્રગુપ્તને ગાદીએ બેસાડ્યાની વાત જૈન ઇતિહાસકારો તરફથી
તેમજ મુદ્રારાક્ષસ નાટક આદિથી પ્રતીત થાય છે. આ ચંદ્રગુપ્ત શ્રી સ્થૂલિભદ્ર-
જીના ઉત્તર શેષકાળમાં બાર દુકાળી વળતે નવમઃ નંદની ગાદીએ આવેલ. શ્રી
વીરના નિર્વાણ પછી પાટલીપુત્રમાં (પટણામાં) ચંદ્રપ્રચોતનો પૌત્ર પાલક ગા-
દીએ આવેલ. તેનું રાજ્ય ૬૦ વરસ આર્યુ; ત્યાર પછી ૧૫૫ વરસ સુધી અનુક્રમે
નવ નંદનું રાજ્ય હતું; અને છેલ્લા નંદની ગાદીએ ચંદ્રગુપ્ત વીરાત ૨૧૫ કે એ
અરસામાં આવેલ. શ્રી સ્થૂલિભદ્ર પણ એ અરસામાં કાળધર્મ પામી સ્વર્ગે પધાર્યા.
આ મૌર્યવંશી ચંદ્રગુપ્તના વંશમાં જૈન પ્રભાવક મહાન રાજા સ્થપ્રતિ થયા.

આ ઐતિહાસિક સૂચક વિભાગથી તે શ્રી ધર્મદાસગણિ વીરાત ૨૧૫ વરસ
પછી થયા હોવાનું અનુમાન નીકળે. અહિં આ પણ ભવિષ્ય કથનની વાત લાવી શકા-

એક ઐતિહાસિક પ્રશ્ન.

૨૭૨

ય એમ નથી, કારણ કે પ્રસ્તુત ગાથામાં “ ઘાટ (વાતિતઃ) ” “ ઘાત કરી ”—
એવું પ્રકટ ભૂત કૃદંતનું રૂપ છે. આપણે એથી પણ આગળ વધીએ.

(૪) શ્રી સ્થૂલભદ્ર પછી શ્રી આર્યમહાગિરિ અને આર્યસુહસ્તિ અતુ-
કમે યુગપ્રધાન થયા છે. સામાન્ય ગણતરીએ આર્યમહાગિરિ વી-
ઉપદેશમાગામાં શ્રી રાત્ર ૨૪૫ વરસે સ્વર્ગે પધાર્યા છે, એમ આવે છે. એઓનું
વીરપત્નીબીજને ત્રી- આયુષ્ય ૧૦૦ વરસનું હતું; એ લેજે એઓનો જન્મ વીરાત્ર
ને સૈકા શ્રી આર્ય. આયુષ્ય ૧૦૦ વરસનું હતું; એ લેજે એઓનો જન્મ વીરાત્ર
મહાગિરિનું સૂચન. ૧૪૫માં થયેલ. ત્રીશ વરસ એઓ ગૃહવાસે રહ્યા; વીરાત્ર ૧૭૫
માં એઓ સાધુ થયા; ચાલીશ વરસ પછી એટલે વીરાત્ર ૨૨૫ એઓ યુગપ્રધાન
થયા. નીચે જે ગાથા ટાંકશું તેનો પ્રસંગ આ વખત પછી બનેલો હોવો જોઈએ. એ
ગાથામાં મુનિઓને પોતાના દેશ-ધર-સ્વજન વિગેરેમાં વિહરવા છતાં અનિશ્ચિત,
અપ્રતિબદ્ધ રહેવાનો અને આધાકર્માદિ દોષ યુક્ત આહાર આદિ વર્જવાનો બોધ
છે; અને એ અંગે શ્રી આર્યમહાગિરિનું દષ્ટાંત છે. આર્યમહાગિરિ અને એઓના
ગુરૂપ્રાતા આર્યસુહસ્તીનો પ્રસંગ સુપ્રસિદ્ધ છે. આર્યસુહસ્તીએ ઉદેશિક-નિશ્ચિત
આહાર આદિ વાપરવા માંડ્યાં હતાં; એઓના શિષ્યો પણ વાપરતા હતા; અને
એમાં એઓ પોતાના સંસાર પક્ષના સ્વજનો પ્રતિ દાક્ષિણ્યતાએ વર્તેલ હોવાથી
આ દોષ થયો હતો. આ સંસારી સંબંધીઓ પ્રેમથી સંસાર નીપજાવી આ સાધુ-
ઓને બહોરાવતા. શ્રી આર્યમહાગિરિને આ વાતની ખબર પડતાં તેઓએ આર્ય-
સુહસ્તીને બહુ ટપકો આપેલ; તેમજ આર્યસુહસ્તીએ એ શિક્ષા માથે ચડાવેલ એ
વિગેરે પ્રસંગ પ્રસિદ્ધ છે; અને એને ઉદ્દેશીને પ્રસ્તુત ગાથા છે,—

“ કુલવર નિયમસુદેહુ અ,

“ સયણે અ જણે અ નિચ મુણિવસહા ।

“ વિહરંતિ અણિસ્સાપ,

“ જહ અજ્ઞ મહાગિરિ જયવં ॥૧૫૨॥”

લગવાનું આર્યમહાગિરિની પેઠે મુનિ વૃષભોએ પોતાના સ્વજન-સંબંધીની
વચમાં તેમજ કુળ-ધરના નિયત સુખમાં અનિશ્ચિતપણે વિહરવું. અર્થાત્ એ સુ-
ખમાં પણ નિશ્ચા ન રાખવી.

આ ગાથાથી પણ સમજાશે કે શ્રી ધર્મદાસજી આર્યમહાગિરિ પછી થયેલા
હોવા જોઈએ. વળી આ ગાથામાંનો જયવં (લગવાનું) શબ્દ બહુ અર્થ-સૂચક છે.
આર્યમહાગિરિજીને લગવાનુંની ઉપમા આપીને શ્રી ધર્મદાસજી પોતાનો લઘુત્વ
ભાવ અને આર્યમહાગિરિનું પૂજ્યપણું પ્રગટ કરે છે. એ પણ એમ સૂચવે છે કે
શ્રી ધર્મદાસજી આર્યમહાગિરિ પછી થયા. આજ અરસામાં થયેલા શ્રી અવંતી

૧ જુઓ! ભરહુસર આહુબળી વૃત્તિ ભાષાંતર પૃષ્ઠ. ૧૭૬.

૨૭૨

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

સુકુમાળનું સૂચવન પણ શ્રી ઉપદેશમાળાની ગાથા ૮૮માં આવે છે. હજી પણ આપણે આગળ વધીએ.

(૫) ક્રમગત પાંચમું સૂચવન શ્રી કાલિકાચાર્યનું પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણ નય ઉપદેશમાળામાં શ્રી તો ભલે પણ અધર્મ વચન, ઉત્સૂચ વચન, સત્પુરૂષે ન ઉચ્ચરવું વીર પદ્ધતિ યાથા સિ- એ અંગે એમનું દર્શાવે છે.
કાનું શ્રી કાલિકાસૂ-
રિનું સૂચવન.

“ જીઞ્ઞં કાઞ્ઞં પાણં,

“ તુરમણિદત્તસ્સ કાલિઞ્ઞજ્ઞેણ ।

“ ંવિ ય સરીરં ચત્તં,

“ નય જ્ઞણિઞ્ઞમહમ્મસંજુત્તં ॥ ૧૦૫ ॥”

તુરમણિ નગરીમાં દત્ત પુરોહિતે પોતાને યજ્ઞનું સ્વરૂપ પુછતાં, પોતાનાં પ્રાણ- ની અપેક્ષા કર્યા વિના શ્રી (કાલિકાચાર્ય-શ્યામાર્ય) કાલિકાચાર્યે ધર્મનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ કહ્યું; અધર્મ વચન ન કહ્યું; સત્ય બોલતાં દત્ત પ્રાણ લેતો હોય તો ભલે લે, એવા પ્રકારે દેહનું પણ (વીરો) કરીને પણ, સત્ય કહ્યું; તેમ સત્પુરૂષોએ પ્રાણ ભલે નાય પણ અધર્મ ન પ્રરૂપવું.

આ કાલિકાચાર્ય કયા તેના તથા તેના કાળનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, કાલિકાચાર્ય પણ એક કરતાં વધારે થયા છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે.

(૬) શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રો પાંગના કર્તા શ્રીશ્યામસૂરિ અપરનામ કાલિકા- સૂરિ હતા. તેઓ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્ર આદિ ૫૦૦ ગ્રંથોના ગુપ્તનાર શ્રી ઊમા- સ્વામિ વાચકના શિષ્ય હતા; અને તેઓ દશપૂર્વી હતા. શ્રી પ્રજ્ઞાપનાની ટીકામાં તેમણે લખ્યું છે કે:—

“ મહાગિરિઃ સુહસ્તી ચ, સૂરિ શ્રીગુણસુંદરઃ ।

“ શ્યામાર્ય સ્કંદિલાચાર્યો, રેવતિમિત્ર સૂરિરાઢ્ ।

“ શ્રીધર્મો ધર્મગુપ્તઃ, શ્રીગુપ્તો વજ્રસૂરિરાઢ્ ।

“ યુગપ્રધાનપ્રવરા દર્શતે દશપૂર્વિણઃ ॥ ”

(૧) આર્ય મહાગિરિ.

(૨) આર્ય સુહસ્તી.

(૩) ગુણસુંદર,

(૪) શ્યામાર્ય.

(૫) સ્કંદિલાચાર્ય (શાંકિલાચાર્ય).

(૬) રેવતિમિત્ર.

(૭) શ્રીધર્મ.

(૮) ધર્મગુપ્ત (ભદ્રગુપ્ત).

(૯) શ્રી ગુપ્ત.

(૧૦) વજ્રસૂરિ.

એક ઐતિહાસિક પ્રશ્ન.

૨૭૩

એ દશ યુગ પ્રધાન દશપૂર્વી હતા. ૧૧ી

“શ્રી આર્યમહાગિરિશિષ્યૌં बहुल वल्लिषहौ यमलज्जातरौ । तत्र बलिष-
हस्य शिष्य उमास्वाति वाचकस्तत्त्वार्थादिग्रन्थकृत् । तस्य शिष्यः श्यामार्यः
प्रज्ञापनाकृत् श्री वीरात् ३७६ वर्षे दिवं गतः । तस्य शिष्यः स्कंदिलसूरि
जीतमर्यादकृत् । इति श्री प्रज्ञापना टीकायाम्.

આર્ય મહા ગિરિ.

બહુલ

બલિષહ

ઉમાસ્વાતિ વાચક

શ્યામાર્ય

સ્કંદિલસૂરિ

આ શ્યામસૂરિ વીર પછી ૩૭૬ વરસે સ્વર્ગે પધાર્યા.

(બ) બીજા કાલિકાચાર્ય ગર્દભિલ્લ રાજના ઉચ્છેદક; તેણે ગર્દભિલ્લને
વીરાત્ ૪૫૩ માં ગાદીએથી ઉઠાડ્યાની વાત પ્રબંધચિંતામણિ, કદંપસત્ર
અને પટ્ટાવલિથી મળી શકેછે.

(ગ) ત્રીજા કાલિકસૂરિ તે કે જેણે શ્રી વીરના નિર્વાણ પછી ૮૮૩ વરસે
કારણ યોગે સંવત્સરી પાંચમને બદલે ચોથની કરી.

આ ત્રણ કાલિકાચાર્યમાંથી કયા કાલિકાચાર્યે તુરમણિના દત્ત પુરોહિતને
યસતું સ્વરૂપ કહ્યું હતું, એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. કાલિકાચાર્યનાં અનેક કથાનકો
છે, અને એક કાલિકસૂરિની વાત બીજા કાલિકસૂરિની વાતમાં બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે એવી
સેળસેળ-મિશ્રિત થઈ ગઈ છે, કે તેમાંથી બુદ્ધ-બુદ્ધ ચાળી કાઢવું, વીણી કાઢવું
બહુ મુશ્કેલ છે. ગૌતમકુળકના બાળાવબોધમાં, સમ્યક્ત્વસિદ્ધારીની ટીકામાં,
ઉપદેશપ્રાસાદમાં, આદ્યવિધિમાં, ભરતેસરબાહુબલી વૃત્તિમાં, યોગ-
શાસ્ત્ર ટીકામાં, વિવિધ બોલરત્નાકરમાં એમ બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે
સેળસેળ સ્થિતિમાં કાલિકાચાર્યની વાતોછે. તે બધાનું પ્રથક્કરણ કરી યથાવસર નિ-
હાળી ચર્ચા બીજે પ્રસંગે કરશું.

આહુ પ્રસંગમાં વીરાત્ ૩૭૬ માં સ્વર્ગે પધારેલા શ્રી કાલિકાચાર્ય
તો પણ શ્રી ધર્મદાસજી શ્રી વીર પછી ચોથા સૈકાની આખરે થયા

૨૭૪

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

અનુમાન સ્વાભાવિક રીતે થશે અને પ્રસ્તુત ગાથામાં સૂચવેલા તુરમણિ નગરી-વાળા કાલિકાચાર્ય એ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાના કર્તા શ્યામસૂરિ લાગે છે. મૂળ ગાથામાં કાલિઅજ્ઞ એવો શબ્દ છે, એનો સંસ્કૃત પર્યાય કાલિકાચાર્ય છે. કાલિકાચાર્ય અને ડ્યામઅર્ચ એમાં કશો ફેર નથી. વળી શ્રી આર્યમહાગિરિની પદ્મપરંપરાના આચાર્યોને આર્ય એ ઉપનામ આપ્યું છે. જેમકે આર્યમહાગિરિ, આર્યસુહસ્તી, આર્યનંદિલ, શ્યામાર્ય, ધત્યાદિ. આમ જોતાં પ્રસ્તુત કાલિકાચાર્ય એ શ્રી પ્રજ્ઞાપનાના કર્તા શ્રી શ્યામસૂરિ લાગે છે. હજી પણ આપણે આગળ વધીયે.

(૬) ગાથા ૧૯૧-૧૯૨-૧૯૩ માં શ્રી વીર પછી પાંચમા સૈકામાં(૪૬૭) ઉપદેશમાળામાં વી થયેલા આર્યમંગૂત સૂચવત છે; અને શ્રી નંદીસૂત્રની પદ્માવલિ રાત પાંચમા સૈકાતું પ્રમાણે એઓ ઉપર કહેલા શ્રી શ્યામાર્ય પછી ચોથે પાઠે થયા છે- આર્યમંગૂત સૂચવત

શ્યામાર્ય.

|
શાંડિલાચાર્ય.|
જીતધર.|
આર્ય સમુદ્ર.|
આર્ય મંગૂ.

“ પુરનિષ્કમણે જલ્લભો,

“ મહુરા મંગૂ તહેવ સુપનિહસો ।

“ વોદેફ સુવિહિયજણં,

“ વિસૂરફ વહું ચ હિયણં ॥ ૧૯૧ ॥ ”

“ નિગંતૂણ વરાત્રો,

“ ન કહ ધમ્મો મણ જિણજ્ઞાત્રો ।

“ ફઠિરસસાયગુસ્તણેણ,

“ નય જેફત્રો અપ્પા ॥ ૧૯૨ ॥ ”

“ જસન્ન વિહારેણં,

“ હા જહ જીણંમિ આણ સબ્બે ।

“ કિં કહામિ અહત્તો,

“ સંપદ સોયામિ અપ્પાણં ॥ ૧૯૩ ॥ ”

એક ઐતિહાસિક પ્રશ્ન.

૨૭૫

રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ આદિ પૌદ્ગલિક સુખમાં આસક્ત ન થવા અંગેના ઉપદેશમાં આ આર્યમંગ્લુત સૂચવન છે. આર્યમંગ્લુ બહુ-શ્રુત હતા; પણ તેઓ મથુરા નગરીમાં રસાદિગારવમાં લુપ્થ થઈ કાળ કરી નગરની ખાળ પાસે યક્ષના મંદિરમાં યક્ષ થયા થકા પોતાના પૂર્વના શિષ્યોને બોધ કરે છે, કે: અહો ! મેં ધર-ખાર છોડ્યાં; ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું; પણ શિષ્યાદિક પ્રતિ સમત્વરૂપ ઋદ્ધિ-ગારવમાં, મીઠા આહારરૂપ રસગારવમાં, અને સુવાળી સથ્યા આદિરૂપ સાતા-ગારવમાં આસક્ત થઈ શ્રી વીતરાગનાં ધર્મને સેવ્યો નહિ! આત્માને ભુજવ્યો નહિ! અહો! શિથિલાચારે કરી આયુષ્ય ક્ષય થયે આ હું યક્ષ થયો ! હવે અધન્ય એવો હું શું કરું? શું કરીશ ? આવા પ્રકારે તમારો પૂર્વનો આચાર્ય મંગ્લુ તે હું શોચ કરું છું.

આ આર્યમંગ્લુત દૃષ્ટાંત જોતાં શ્રી ધર્મદાસજી વીરાત પાંચમા સૈકાના પ્રાંતમાં થયા હોવા જોઈએ. પણ હજી એથી આપણે આગળ વધીએ.

(૭) ઉપદેશમાળાની ૪૮ અને ૯૩ મી ગાથામાં શ્રી વજ્રસ્વામી

ઉપદેશમાળામાં વી- અને સિંહગિરિ આદિનાં ઐતિહાસિક સૂચવન allusions છે.
રાત છઠ્ઠા સૈકાની શ્રી
વજ્રસ્વામી આદિની
ગાથો.

“ કોન્નિસણ્હિં ધનસંચયસ્સ,

“ ગુણસુજ્જરિયાણ કન્નાણ ।

“ ન વિલુપ્પો વયરરિસિ,

“ અલ્લોજયા एस साहूणं ” ॥ ૪૮ ॥

અહીં શ્રીવજ્રસ્વામી અને ધન શેઠની કન્યા રૂક્મિણીનું સૂચવન છે. કોડો ગમે ધનવતી, શુભવતી અને રૂપવતી એવી ધનશેઠની કન્યા રૂક્મિણીમાં જેમ વજ્રઋષિ વિલુપ્થ ન થયા, તેને અંગીકાર ન કરી, તેમ સાધુઓએ નિર્દોલી પણ રાખવું, એવો ઉપદેશ છે. ૯૩મી ગાથામાં:—

“ સીહગિરિ સુમીસાણં,

“ જદં ગુરુવયણ સદહંતાણં ।

“ વયરો કિર દાહો વાયણત્તિ,

“ નવિ કોવિયં વયણં ” ॥ ૯૩ ॥ ”

શ્રી સિંહગિરિજીનું બહાર જવું થતાં શિષ્યોએ પુછ્યું, ભગવન ! અમને ચના કોણ આપશે ? તે વખતે ગુરૂએ કહ્યું, કે વજ્ર આપશે. સુવિનિત શિષ્ય તરત એ વચન શ્રદ્ધી અંગીકાર કરી લીધું; પણ કોઈએ સાચું એમ

૨૭૬

જેન ધર્મ પ્રકાશ.

અમે આટલી લાંબી પર્યાયના દિક્ષિત તેને આ નવદિક્ષિત વજ્ર કેવા પ્રકારે વાચના આપી શકશે? અથવા તો એ અમને અવમાનિતતા રૂપ નથી? શિષ્યે ગુરૂ પ્રતિ સ્વ-ચ્છંદ રહિતપણે આજ્ઞાકિત થવું, સર્વાર્પણપણે આજ્ઞા માથે ચડાવવી એ બતાવવા રૂપે આ દર્શાવે છે.

આ શ્રી વજ્રસ્વામી, સિંહગિરિ, રૂક્મિણી આદિ શ્રી વીર પછી છઠ્ઠા સૈકામાં થયા છે. પટ્ટાવલિ આદિ અનુસાર શ્રી વજ્રધિનો જન્મ વીરાત ૪૯૬માં હતો. આઠ વરસના ગૃહવાસ પછી વીરાત ૫૦૪ (વિ. સ. ૩૪) માં એઓ યતિધર્મના અધિકારી થયા. ૪૪ વરસ સામાન્ય સાધુ પણે રહ્યા, પછી વિ. સં. ૭૮ માં (વીરાત ૫૪૮) યુગ પ્રધાન થયા, અને ૩૬ વરસ યુગવરપદ લોગવી વીરાત ૫૮૪ માં (વિ. સં. ૧૧૪) સ્વર્ગસ્થ થયા. વિ. સં. ૧૦૮ માં (વીરાત ૫૭૮માં) શ્રી જનવડશાએ શ્રી શત્રુજયપર જે ઉદ્ધાર કરેલ, તેની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વજ્રસ્વામિએ કર્યાની વાત શ્રી શત્રુજય મહાત્મ્યમાં છે. એટલે શ્રી વજ્રસ્વામીના વખત માટે તો પુરાવા પુરતા છે. શ્રી વજ્રસ્વામીએ વાચના આપ્યા સંખ્યાથી તથા રૂક્મિણીએ સાધુ થયેલા વજ્રસ્વામીને પરણવાનું માયું કર્યાની વાત વીરાત ૫૨૦ ના અરસામાં બની ધારિયે તો ખોટું નથી. અને એમ જોતાં એ સમય પછી એટલે કે છઠ્ઠા સૈકાના અંતમાં અથવા સાતમાની શરૂઆતમાં શ્રી ધર્મદાસજી થયા હોવા જોઈએ.

પ્રિય વાચકગણ, આપે મને આ લેખમાં પૂર્વે પુછ્યું હતું, કે આ ચર્ચાનો

ફલિતાર્થ શું? જવાબમાં આપને જણાવેલ કે ફલિતાર્થ ઉપદેશમાળામાં વીરાત એ કે બે ધર્મદાસજી માનવા. આ જવાબનું કારણ આપ હવે જાણી શકો છો. જવાબમાં આપને જણાવેલ કે ફલિતાર્થ ઉપદેશમાળામાં વીરાત એ કે બે ધર્મદાસજી માનવા. આ જવાબનું કારણ આપ હવે જાણી શકો છો. જવાબમાં આપને જણાવેલ કે ફલિતાર્થ ઉપદેશમાળામાં વીરાત એ કે બે ધર્મદાસજી માનવા. આ જવાબનું કારણ આપ હવે જાણી શકો છો.

દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં એમાં છેલ્લામાં છેલ્લી શ્રી વજ્રસ્વામીના વારાની વાતનું સૂચવન છે. વજ્રસ્વામીના વારા પછી બનેલી વાતોનું સૂચવન જોવામાં આવતું નથી; એથી એવા અનુમાન ઉપર અવાય છે કે, ઉપદેશમાળાના કર્તા શ્રી ધર્મદાસજી શ્રી વીરના વારામાં થયા નથી; એટલે તે તેમના હસ્તદિક્ષિત શિષ્ય પણ ન હતા, અને તેઓ શ્રી વજ્રસ્વામીના વખત પછી એટલે કે શ્રી વીરના છઠ્ઠા સાતમા સૈકામાં અને વિક્રમના બીજા-ત્રીજા સૈકામાં થયા હોવા જોઈએ, તેમજ ઉપદેશમાળાના ટીકાકાર ટીકામાં શ્રી વીરના હસ્તદિક્ષિત અવધિજ્ઞાની ધર્મદાસગણિ બતાવે છે, તે બીજા હોવા જોઈએ.

આ ઉપદેશમાળાના કર્તા ધર્મદાસ ગણિ શ્રી વીરથી નજીકમાં નજીક છઠ્ઠા સાતમાં સૈકામાં થયેલા હોવા, જોઈએ; અને છેટેમાં છેટે શ્રીવીરથી આદ્ય સૈકામાં

ઐતિહાસિક પ્રશ્ન.

૨૭૭

થયા હોવા જોઈએ; અને છેવટ છઠ્ઠાથી તે ચૌદમા સૈકાના અંતરાણમાં તે થયા હોવા જોઈએજ.

આ ઉપદેશમાળાપર શ્રી સિદ્ધર્ષિએ ટીકા લખી છે, તે સિદ્ધર્ષિ (વિ. સં. દશમા સૈકામાં) વીરાત પંદરમા સૈકામાં થઈ ગયાની વાત તેઓના પોતાના અંતરથી પ્રતિત થાય છે, પોતે રચેલા શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચના આઠમા પ્રસ્તાવના અંતરમાં અંતર પૂર્ણ થયાનું વરસ વિ.સં. ૬૬૨ બતાવે છે. આ ઉપરથી સહજ સમજાય એમ છે કે એઓ વિ.સં. દશમા સૈકામાંથીયા.

“ સંવત્સરજાતનવકે,

“ દ્વિષષ્ટિ સહિતે દ્વંધિતે ચાસ્યાઃ ।

“ જ્યેષ્ઠસિતપંચમ્યાં,

“ પુનર્વસૌ ગુરુદિને સમાપ્તિરજૂત્ ” ॥

સં. ૬૬૨ ના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ ૪ ગુરુવારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં આ અંતર (ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ) સમાપ્ત થયો. આ સંવત વિ. સં. છે એ પણ ઉ. ભ. પ્ર. ની પીઠિકાના ભાષાંતરની વિદ્વાતા ભરી પ્રસ્તાવનામાં શ્રીયુત્ કાપડીયાએ સારી રીતે સિદ્ધ કર્યું છે. શ્રી સિદ્ધર્ષિએ ઉપદેશમાળાની ટીકા લખી, તે પહેલાં ઓછામાં ઓછા ૫૦-૧૦૦ વરસે તેા ઉપદેશમાળા લખાઈ હોવી જોઈએ; એ જોતાં એના પ્રણેતા શ્રી ધર્મદાસજી મોડામાં મોડા વીરાત ચૌદમા સૈકામાં થયા હોવા જોઈએ.

ઐતિહાસિક પ્રશ્ન પૂર્ણતા પામે છે. વિદ્વાનોને એ ઉપર વિચાર કરવા વિ. નતિ છે. ઉપદેશમાળામાંનો ઐતિહાસિક સૂચક વિભાગ જોતાં વીરાતછઠ્ઠાથી ચૌદમા સૈકા સુધીમાં તેના કર્તા શ્રી ધર્મદાસ ગણિ શ્રી વીર પછી છઠ્ઠા-સાતમા સૈકામાં થયા હોવાનું અનુમાન. કે ત્યાર પછી ચૌદમા સૈકા સુધીમાં થયા હોવાનો નિર્ણય થઈ શકે છે. તે નિર્ણયમાં વાંધો ટીકાકારનાં કથનનો—શ્રી ધર્મદાસજી શ્રી

વીરના હસ્ત દિક્ષિત શિષ્ય હોવાનો, આવે છે. એટલે પ્રસ્તુત પ્રશ્નના નિશ્ચયાત્મક નિર્ણયનો જોખમદારી મારે માથે નહિ ઊંડારતા એ અંગે હું સમતોલનિર્ણય કરવા વિદ્વાનોને આમંત્રણ કરું છું. પ્રસ્તુત પ્રશ્નને અંગે મેં જુદા-જુદા વિકલ્પો પણ ઉઠાવ્યા છે; અને અત્યેકનું યથામતિ સમાધાન પણ કર્યું છે. વિદ્વાનોની એ બધાં પ્રતિ દૃષ્ટિ ખેંચું છું.

તપાસવાના બે મુદ્દા. વિદ્વાનોએ મુખ્યપણે બે મુદ્દા તપાસવાના છે:—

(૧) ટીકાકારનું કથન.

(૨) ઉપદેશમાળામાં આપેલાં (Historicall allusions) શ્રી વીરના વખ.

તનાં તથા ત્યાર પછીથી વજ્રસ્વામીના વખત સુધીનાં ઐતિહાસિક સૂચવનો.

૨૭૯

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

(૧) ટીકાકારનું કથન તો સ્પષ્ટ છે કે શ્રી ધર્મદાસજી શ્રી વીરના હસ્ત દિ-
ક્ષિત શિષ્ય હતા; અવધિજાની હતા. ટીકામાં મેં પોતે આ નથી
ટીકાનું કથન.
વાંચ્યું; પણ આ લેખના આરંભના ભાગમાંજ શ્રીમદ્ આત્મારા-
મજી મહારાજ, મુનિ વલ્લભવિજયજી, કુંવરજીભાઈ, મોતીચંદ કાપડીયા, ખાલાવ-
બાઈની પ્રસ્તાવના એ વિગેરેના આધારથી કહ્યું છે કે ટીકાકારે આમ કહ્યું છે.

(૨) ઉપદેશમાળાનો ઐતિહાસિક સૂચક ભાગ. આ તો આ લેખમાં સવિ-
સ્તર આપેલ છે. એટલે આ બે મુદ્દા ઉપર વિચાર કરી વિદ્વાનોએ અમુક નિર્ણય
ઉપર આવવાનું છે.

એ નિર્ણય ઉપર આવવા અર્થે એકાદ બે બીજી સહકારી સહાયક વિગત
આપું છું. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે શ્રી સીમંધર
સ્વામીને સંબોધી એક સાઠા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન રચ્યું છે;
તેમાં પોતાના વખતના ધર્મની સ્થિતિનો ફાટોચાફ છે. શિથિલા-
ચારી, ઉત્સૂત્ર ભાષીને શાસ્ત્ર આધાર સહિત હિતકર પણ કટુક બોધ છે. અને એ
બોધને અંગે એએએ બીજાં પ્રમાણિક પુસ્તકો ઉપરાંત શ્રી ઉપદેશમાળાની પણ
શાખ આપી છે. કવચિત્ કવચિત્ તો શ્રી ઉપદેશમાળાની ગાથાઓનું સમપ્રલોકી
ભાષાંતર છે. આ જણાવવાનો હેતુ એકે શ્રી ઉપદેશમાળા કેવો
મહત્વનો ગ્રંથ છે, એ તથા બીજું ઉપદેશમાળા રચાઈ તે વખતે
પણ ઉત્સૂત્રભાષી, શિથિલાચારીનું થોડું અંજું જોર હશે.

શિથિલાચારી, ઉત્સૂ
ત્રભાષી, અભિન્ન
સૂત્રચારીને ઉપદે-
શમાળામાં બોધ;
તેથી તે વખત સં-
બોધી થતી દ્રષ્ટના.

બીજું સૂત્રની ટીકા આદિનો નિષેધ કરી પંચાંગી નહીં માનનારા મૂર્ખ જીવો
શ્રી ધર્મદાસજીના વખતમાં પણ હશે એવું ઉપદેશમાળા ઉપરથી જણાય છે, એ-
ટલે મૂળ સૂત્ર માત્રથી નિર્વાહ કરનારા, પ્રમાણિક પુરુષોદૃત વૃત્તિ આદિ પંચાંગી
અપ્રમાણ કરનારા (જો કે દલથી પ્રચ્છન્નપણે, જ્ઞાન—શુદ્ધ ઓળખવા રૂપે, પંચાં-
ગીનો ઉપયોગ કરનારા) લોકા તથા સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિની પૂર્વે પણ
અભિન્નસૂત્રચારી—(વેદિયાં ઢોર)—ટીકા ભાષ્ય નિર્ચુકિત આદિની નિશ્રાવિના
એકાંત સૂત્રને અનુસરનારા—જીવો પણ શ્રી ધર્મદાસજીના વારામાં હશે, કે જેને
લખને ગાથા ૪૧૫માં કહે છે કે:—

“ અપરિચ્છિન્નમુત્તનિહસસ્સ,

“ કેવલમજ્જિન્નમુત્તચારિસ્સ ।

“ સચ્ચન્નમેણિ કવં.

એક ઐતિહાસિક પ્રશ્ન.

૨૭૯

“ અનાણતવે વહું પઢઈ ॥ ૪૧૫ ॥ ”

અભિન્ન સૂત્રચારી અર્થાત્ માત્ર સૂત્ર,—એકાંત સૂત્ર, સૂત્ર શિવાય બીજું ટીકા આદિ કંઈ નહિ,—ને અનુસરનારા સૂત્રનાં રહસ્ય શું છે, એ નથી જાણી શકતા; અને એમ સૂત્ર-પરમાર્થ નહીં જાણતા હોવાથી, તેનાં બહુ બહુ શ્રમ સેવી કરેલાં ક્રિયા અનુષ્ઠાન,—તપાદિ,—અજ્ઞાન અનુષ્ઠાન થાય છે; કષ્ટક્રિયામાં લેખાય છે, માટે એકાંત સૂત્રની નિશ્રા નહિ રાખતાં (કેમકે સૂત્રમાં તો શબ્દ છે, તેના પરમાર્થ તો તે પરમાર્થ પામેલા પુરૂષો પાસે અથવા તેઓએ પ્રકાશેલાં ટીકા આદિ વચનોમાં રહ્યો છે.) એનાં રહસ્ય સમજાવે એવાં ટીકા આદિની, ગીતાર્થની, અનુભવીની નિશ્રા કરવાનો એમાં બોધ છે.

આ સહકારિ વિગતથી વિદ્વાનોને પ્રસ્તુત મુદ્દાઓનું નિરાકરણ કરવામાં સવળતા થશે એમ હું ધારું છું.

ઐતિહાસિક પ્રશ્ન રૂપ આ લેખ લખાણ ભર્યા વિવેચન પછી અહિં પૂર્ણ થાય છે. શ્રી ધર્મદાસજી ઉપદેશમાળાના કર્તા હતા કે નહીં; ધર્મ-

ઉપસંહાર. દાસજી એક હતા કે વધારે; એઓ શ્રી વીરના હસ્તદિક્ષિત શિષ્ય હતા કે નહીં; એઓ ક્યારે થયા એ આદિનો સાંગોપાંગ નિર્ણય

થાય કે નહીં, એમાં આપણા આત્માર્થને લાભ, હાનિ સંભવતાં નથી. પ્રસ્તુત વિષય તો વચન વિલાસ કે વિદ્યા વિનોદ રૂપ ગણાય. બે ને બે ચાર એને બદલે કોઈ કહે કે બે ને બે પાંચ, એવા સિદ્ધાંતિક વિરોધનો અથવા “આશ્રવથી બંધ અને સંવરથી મોક્ષ”—એ આર્હતી મુદ્દિ રૂપ સિદ્ધાંતને ઉલટાવી કોઈ કહે કે આશ્રવથી કલ્યાણ અને સંવરથી અકલ્યાણ એવા પ્રકારે સિદ્ધાંતના વિરોધનો, અથવા રાગ-

દ્વેષથી કલ્યાણ છે એમ કહી સર્વજનાં વચનનાં દ્રોહનો, અથવા

સિદ્ધાંતનો વિરોધ જડ અને ચેતનનાં યાવત્ ષડ્દ્રવ્યના જે ભાવ જેવા પ્રકારે જ્ઞાની-આત્માર્થને બાધક; એઓ જોઈ જાણી સિદ્ધાંત રૂપ કહ્યા છે, તે તે ભાવને અન્યથા-વિરોધિને ઠેકાણે માણુવો જોઈએ.

માર્થને કેવળ હાનિકારક છે, બાધકારક છે; અને તેવે વખતે સુંસ

જીવે, પરોપકારકે પરાયણ જીવે એ વિરોધ ટાળવા, સત્યનું નિરૂપણ કરવાં, વિપરીત-પ્રરૂપકની શુદ્ધ ઠેકાણે આણવા તત્પર થવું જ જોઈએ. પ્રસ્તુત પ્રશ્ન,—શ્રી ધર્મદાસજીના સમયનો,—સિદ્ધાંતિક નથી, એટલે એ અંગે સત્ય બુદ્ધિ પૂર્વક કોઈ આમ નિર્ણય કરે કે કોઈ તેમ નિર્ણય કરે, તે અંગે આપણને કાંઈ લાગતું—વળગતું નથી. શાસ્ત્રમાં [જૈન આગમમાં] પણ જોઈએ તો જણાશે કે સિદ્ધાંતિક કે કયાંઈ નથી; કયાઓમાં કે ઉપકથાઓમાં ફેર હશે; પણ તે કથાઓના પારિ-

ઉપદેશમાં, તે કથાઓની પ્રમાણુ શિક્ષામાં, તે કથાઓથી પ્રતીત થતા સત્યમાં તો ફેર નહીંજ પડે. ભલે તે તે કથાઓમાં નાયક કે અન્ય પાત્રનાં નામમાં, ગામના નામમાં, સમય નિરૂપણમાં, કે તે તે પાત્રોનાં બાહ્ય વર્તન આદિમાં જુદી જુદી કથાઓમાં જુદાં જુદાં નિરૂપણ કર્યું હોય; પણ તે બધી જુદી જુદી કથાઓનું પરમાર્થ હાર્દ તો એકજ નીકળશે. આપણે જે લેવા દેવા છે તે પરમાર્થ હાર્દ સાથે છે; આપણું ટોપરું [અંતર ગર્ભ] તો એ પરમાર્થ હાર્દ, એ કથાથી મળતો બોધ છે; બાકી બહારનું નિરૂપણ તે તો તેની બાહ્ય ત્વચા, છોડાં-છાલાં, કાચલી છે. બોલો, આપણે શેના આહુક થયું, ટોપરાના કે કાંચલીના; રૂપીઆના કે કોથળીના? અલબત્ત ટોપરાના, પરમાર્થરૂપ રૂપિયાના, પ્રમાણુ શિક્ષાના, સત્ય સિદ્ધાંતના, જૈન શાસ્ત્રોમાં, જુદા જુદા આચાર્યોએ એકની એક વાત જુદા જુદા રૂપે કહી છે. અથવા જુદા જુદા આચાર્યોએ એકજ વાત જુદી જુદી રીતે જુદાં જુદાં અંગવસ્ત્ર-અલંકાર પહેરાવી આપણને દેખાડી છે. તો તે જુદાં જુદાં અંગવસ્ત્ર-અલંકારની ભિન્નતા થી ભય પામવાનું કે શંકા આણવાનું નથી; કેમકે, એ અંગવસ્ત્રાદિ નીચે રહેલ સત્યસારીર, સત્યસિદ્ધાંત, ઉપદેશ તો બધામાં એક સરખા છે. અમે આ

લેખમાંજ શ્રી કાલિકાચાર્યની જુદી જુદી રીતે લખાયેલી સેળ કથાઓનું નિરૂપણ લેળ વિગતરૂપ કથાઓની ફરિયાદ આગળ કરી છે; એ ફરિયાદ એ જુદા જુદા પ્રકારે લે; પણ બધાનું હા કથાઓથી નિકળતા સાર અંગે ન હતી; એ ફરિયાદનું કારણ તો હ તો એકજ. એ, કે એવી જુદી જુદી સેળલેળ વિગતોથી તે તે પાત્રોના ઐતિ-

હાસિકકાળનો નિર્ણય આપણાથી થઈ શકવો મુશ્કેલ છે. બાકી ભલેને ગમે તેવી જુદી જુદી રીતે જુદા જુદા આચાર્યો એ કથાનકોને બાહ્યરૂપ-રંગ આપે, પણ તે બધામાંથી પરમાર્થ સત્ય તો એક સરખુંજ નિકળવાનું. એ કથાનકોના લખનારા ઘરબાર ત્યાગી નિષ્પૃહી મહાત્માઓ હતા; ભવભીરૂ હતા; એટલે તેઓનો એકાંત લક્ષ તે તે કથાઓના ઉપદેશ-બોધ ભણી હતો; તે કથાના સત્ય સાર ઉપર હતો. આથી એ કથાઓ વિરોધામત્ક ગણવાની નથી. સિદ્ધાંતનો વિરોધ

એ ખરો વિરોધ; સત્ય નિરૂપણમાં વિરોધ એ ખરો વિરોધ; બાકી કથાઓના બાહ્ય નિરૂપણમાં, તેના રૂપરંગમાં, તેના વસ્ત્રાલંકારમાં, તેની ભાષા-શૈલીમાં, મીઠું મરચું ભભરાવી તેને ભલકહાર કરનારી સામગ્રીનાં તારતમ્યમાં, એ વગેરેમાં તો વિરોધ આવવાનોજ. એ વિરોધને લઈ સિદ્ધાંતમાં વિરોધ કહી શકાય નહીંજ. ઘણા ભાઈઓ શાસ્ત્રમાંના સિદ્ધાંતને અને તેમાંની કથાઓને એકમેક ગણી નાંખવાની ભલ ફેર છે; અને આ પોતાની ભલનો આરોપ શાસ્ત્ર ઉપર તેને વિરોધી ગણવા

રૂપે નાંખી દે છે. શાસ્ત્રમાં એ વિભાગ ગૌણપણે કે પ્રધાનપણે તરી વળે છે. એક સિદ્ધાંત સર્વથા એ- (૧)સિદ્ધાંત ભાગ,(૨)ઉપદેશ ભાગ.સિદ્ધાંત તો સદૈવ એક સરખોજ છે.ઉપદેશ ભાગ પણ એક સરખો છે,પણ નેને પ્રરૂપવાની શૈલીમાં કે તે આપનારી કથાઓમાં ફેર પડેજ, અને તેથી ફેર હોય છે. રૂપે.

આવા સ્વાભાવિક (ખોટા) વિરોધને મૂળ આશય સમન્વયા વિના શાસ્ત્રને વિરોધી ઠરાવવા રૂપે ગણવો એ કેવળ અજ્ઞાન છે. મૂળ વિષયથી દૂર જવાય છે માટે આ બાબત યથાવસર નિરાળી ચર્ચાશું. આ ઉપરથી કહેવાનું એ છે કે પ્રસ્તુત ધર્મદાસજીના સમયનો નિર્ણય થાય ન થાય તે સાથે આપણને ગહુ લાગતું વળગતું નથી,એથી આપણા આત્માર્થને લાભ-હાનિનું કારણ થતું નથી.તથાપિ બુદ્ધી બુદ્ધી બાબતની તવારીખ નક્કી કરવાનો વિશેષે શોખ ધરાવતા આ યુગમાં શ્રી ઉપદેશમાળાના કર્તાપુરૂષની પણ તવારીખનો નિર્ણય થાય તો સાડું. ટીકાકાર કહે છે કે એઓ શ્રી વીરના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય હતા. બુદ્ધ ઉપદેશમાળા પ્રસ્તુત પ્રસંગનું કહે છે કે, કુ ધવલપત્રપર માડું આલેખન તો શ્રી વજ્રસ્વામીના સાર્થક શું?

વખત પછી મારા કર્તાપુરૂષ શ્રી ધર્મદાસજીએ કર્યું, આમ વાત છે એટલે એ સમયનો નિર્ણય થાય તો સાડું.

બાકી શ્રી ધર્મદાસજી તો (નમસ્કાર હો એ મહાત્માને !) ગમે ત્યાં તે હોય પણ આપણને આંતરદૃષ્ટિથી કહેવડાવે છે કે:-“ભાઈઓ ! (ભગ્યો!) ઉપદેશમાળાકાર- આ ઉપદેશમાળા પ્રકરણ તો “હિચ્છઠાણ ” હિતાર્થે, આત્મ- નો ઉત્પ્રેક્ષારૂપબોધ. હિતાર્થે (ઉ. મા. ગા. ૫૩૭) રચી છે. મારા સમયનો નિર્ણય કરવા, ન કરવા માટે નથી લખી; અને એ સમયનો નિર્ણય થવા, ન થવામાં માડું તમારું સાર્થક નથી;માડું લખ્યાતું સાર્થક અને તમારું વાંચ્યાતું સાર્થક તો એ પ્રકરણમાં આપેલા બોધને અનુસરવામાં, એ પ્રકરણમાં બતાવેલા હૈય-રોય-ઉપાદેયને અનુક્રમે છાંડવા, જાણવા, આદરવામાં છે. ” ઝં શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

મોરબી તા. ૧૬-૭-૦૮

શુક-૧૯૬૬ આષાઢ વદ ૪

લી. ક્ષમાશ્રમણ સેવક
મન:સુખ વિ. કીરતચંદ મેહતા.

આ લેખ આવી ગયા બાદ તાજ કલમ લખાણને આવેલ છે,તે હવે પછીના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

તંત્રી.

૨૮૨

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

જ્ઞાનની મહત્વતા ઉપર.

एक पोपटनी कथा.

કોઈ એક ગચ્છમાં એક તપસ્વી આચાર્ય વૃદ્ધ હોવાથી એક ગામમાંજ રહેતા હતા. તેનો એક શિષ્ય અતિ ચપલ હોવાથી ક્રિયામાં અનાદરવાળો હતો. તેણે એક-દા ગુરૂને કહ્યું કે “ હું ચુવાન છું, તેથી મેંયુત વિના રહી શકતો નથી. ” તે સાંભળીને ગુરૂએ તેને ગચ્છ બહાર કઢ્યો. તે સાધુ બાલ્યાવસ્થામાંજ સમગ્ર શાસ્ત્રો ભણ્યો હતો, તેથી લોકોને આધીન કરીને પ્રાણવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તે આર્તધ્યાનવટે મૃત્યુ પામીને એક વૃક્ષના કોટરમાં પોપટ થયો. એકદા કોઈ સાધુનું દર્શન થતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું: એટલે તેણે પોતાના પૂર્વભવનું સર્વ સ્વરૂપ જાણ્યું, અને ધર્મનો પ્રબંધ પણ સમજ્યો.

એક દિવસ તે વનમાં એક ભિલ્લ પક્ષીઓ પકડવા આવ્યો. કેટલાક પક્ષીઓને પકડીને તે આ પોપટને પણ પકડવા આવ્યો. તેનો એક પગ હાથમાં આવ્યો તે એથીને માળામાંથી બહાર કાઢતાં તેનું એક નેત્ર કાણું થયું. પછી તે ભિલ્લ પક્ષીઓને વેચવા માટે ચોટામાં ગયો. ત્યાં બીજા પક્ષીઓને વેચવા માટે જતાં પેલા પોપટને એક જિનહત્ત નામના શ્રાવકની દુકાને મૂકી ગયો. ત્યાં તે પોપટે મનુષ્યવાણીથી પોતાનું સર્વ વૃત્તાંત જિનહત્તને કહ્યું. તે સાંભળીને તેને સાધર્મિક બાણી જિનહત્તે તેને વેચાતો લીધો અને એક પાંજરામાં રાખ્યો. પછી તે પોપટે જિનહત્તના આળા કુટુંબને શ્રાદ્ધધર્મી કર્યું. પણ જિનહત્તનો પુત્ર જિનહાસ કોઈ શ્રેષ્ઠીની રૂપવતી કન્યાને લેધને તેનામાં આસક્ત થયો હતો, તેથી તે ધર્મશ્રવણ કરતો નહીં. તેને એકદા પોપટે કહ્યું કે “ કેમ તારા ચિત્તમાં શ્રદ્ધા થતી નથી ? ” ત્યારે તે જિનહાસે પોતાના હૃદયની વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી પોપટ બોલ્યો કે “ તું સ્વસ્થ થા. તે શ્રેષ્ઠીની પુત્રી હું તને પરણાવીશ. ” એમ કહીને તે પોપટ ત્યાંથી હટીને તે શ્રેષ્ઠીને ઘેર ગયો. ત્યાં જ્યારે તે શ્રેષ્ઠીની પુત્રી વિવાહની ઇચ્છાથી દુર્ગાદેવીનું પૂજન કરીને વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી, ત્યારે તે પોપટ પ્રચ્છન્ન રહીને બોલ્યો કે “ જો તારે વરની ઇચ્છા હોય તો તું જિનહત્તના પુત્રને વર. ” તે સાંભળીને તે પુત્રીએ હર્ષથી પોતાના પિતાને દેવીનું વાક્ય કહી જિનહત્તના પુત્રને પરણવાની ઇચ્છા જણાવી. તેના પિતાએ તે વાત સ્વીકારીને જિનહાસ સાથે તેનો વિવાહ કર્યો. પછી તે વહુ બીજા વહુઓમાં “ હું દેવહત્તા છું ” એમ કહી ગર્વ કરવા લાગી, અને વિરૂદ્ધધર્મી હોવાથી પોપટનો ઉપદેશ પણ સાંભળતી નહીં. ત્યારે પોપટે સર્વ સ્વજનોની સમક્ષ હાસ્ય કરીને

૧ દેવતાઓએ આપેલો.

એક પોપટની કથા.

૨૮૩

દુર્ગાદેવીનું વૃત્તાંત પ્રગટ કરી બતાવ્યું. ત્યારે તેના સ્વજનો “હું વહુ ! તમે દેવ-દત્તા છે કે પક્ષીદત્તા છે ?” એમ કહીને તેનું હાસ્ય કરવા લાગ્યા. તેથી તે વહુ પોપટના ઉપર દ્રેષ કરવા લાગી. એકદા સર્વ સ્વજનો કાર્યમાં અગ્ર હતા તેવે વખતે પોપટનું એક પીછું ખેંચીને તે બોલી કે “હું પોપટ ! તું તો પંડિત છે.” તે સાંભળીને પોપટે મનમાં વિચાર્યું કે “અરે ! આ મારી વાણીના દેષનું દ્વેષ છે. કહ્યું છે કે—

આત્મનો મુલ્લદોષેણ, વધ્યન્તે શુકસારિકાઃ ।

વકાસ્તત્ર ન વધ્યન્તે, મૌનં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥ ૧ ॥

“પોતાની વાણીના દોષથી પોપટ અને સારિકા બંધાય છે, પણ બગલાઓ બંધાતા નથી. માટે મૌનજ સર્વ અર્થને સાધનાર છે.”

એમ વિચારીને પોપટ બોલ્યો કે “હું પંડિત નથી. પંડિત તો ધનશ્રેષ્ઠી છે.” વહુએ પુછ્યું કે “શી રીતે” ? ત્યારે પોપટ બોલ્યો કે “કોઈ એક ગામમાં ઘણા આંધળા માણસો હતા. તે પોતપોતાના ચોકમાં બેસીને હાસ્ય, ગીત અને દ્વં-ભાદિકની વાતો કરીને દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા. તે ગામમાં કોઈ શેઠ રહેતો હતો. તે હમેશાં પોતાની દુકાને બેસી સોનામહોરોની પરીક્ષા કરતો હતો. તેની પાસે એકદા એક આંધળો આવીને ઉભો રહ્યો, અને વિનયથી તે શેઠની પ્રશંસા કરીને બોલ્યો કે “હું શેઠ છું ! મને સ્પર્શ કરવા માટે મારા હાથમાં એક સોનામહોર આપો.” તે સાંભળીને સરલ સ્વભાવવાળા શેઠે તેના હાથમાં એક સોનામહોર આપી. આંધળે સોનામહોર લઈને પોતાના વસ્ત્રને છેડે મજબુત ગાંઠ બાંધીને છુપાવી દીધી. થોડીવારે શેઠે સોનામહોર માગી, ત્યારે તે અંધ બોલ્યો કે “હું પુણ્યશાળી શેઠ ! મેં મારી મહોર તમને જોવા માટે આપી હતી, તે એ લઈને મારી ગાંઠે બાંધી છે. હું તે તમને આપીશ નહીં. કેમકે મારી આલુવિકાને માટે મારી પાસે એટલું જ ધન છે, તેની તમે કેમ ઇચ્છા કરો છો ?” એમ કહીને તે અંધ પોપટાર કરવા લાગ્યો કે ‘આ શેઠ મારી સોનામહોર લઈ જાય છે.’ તે સાંભળીને ત્યાં ઘણા લોકો લેગા થઈ ગયા અને તે શેઠની નિંદા કરવા લાગ્યા. તેથી તે શેઠ ઉલટો અંગવાણો પડી ગયો. પછી શેઠે એક ચતુર માણસને પોતાની સર્વ હકીકત કહીને તેની સલાહ પુછી, ત્યારે તે ચતુર માણસે તેને કહ્યું કે “હમેશાં રાત્રે આ ગામમાં સર્વે આંધળા એક જગ્યાએ એકઠા થાય છે, અને ત્યાં પોતે મેળવેલા દ્રવ્ય વિગેરેને પરસ્પર દેખાડે છે. તું ત્યાં જઈને શુભ રીતે ઉભો રહેજે, અને જ્યારે તે અંધ એ મહોર બીજાને દેખાડવા કહે ત્યારે તું લઈ લેજે.” તે સાંભળીને તે શેઠ આગેને એકઠા થવાને રથાનકે ગયો. પેલા આંધળાએ હર્ષથી પોતાનું પંડિત્ય

૨૮૪

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

ને ગાંઠે બાંધેલી સોનામહોર છોડી બીજા આંધળાને બતાવવા માટે પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. એટલે તરતજ પેલા શેઠે તે મહોર લઈ લીધી. બીજા આંધળાએ કહ્યું કે “કેમ નથી આપતો?” ત્યારે પેલો આંધળો બોલ્યો કે “આપી તે શું?” એમ બોલતાં તે બંને આંધળાઓને પરસ્પર મોટું યુદ્ધ થયું; અને શેઠે તો પોતાની મહોર મળી જવાથી સ્વસ્થ થઈ પોતાને સ્થાનકે ગયો. ત્યારથી “અન્ધો અન્ધ પીઢાવ” એવી લોકમાં કહેવત ચાલે છે.

આ વાતનો ઉપનય એવો છે કે—એકાંતવાદી સર્વ નયો અંધ સદૃશ છે, અને અનેકાંત પદ્ધતિને બાણુનાર નેત્રવાળા શેઠની તુલ્ય છે. તત્ત્વને પણ તેજ પામે છે. બીજાઓ તત્ત્વને પામતા નથી. આ કથામાં પેલા શેઠે મૈત્ર ધારણ કરીને પોતાનું કાર્ય સાધ્યું. માટે તે યોગ્ય છે.”

આ પ્રમાણે પોપટના મુખથી કથા સાંભળીને તે વહુ જતી રહી. ફરીથી પાછી આમ તેમ જતાં તે વહુએ પોપટનું બીજું પીંછું ખેંચીને કહ્યું કે “હે પોપટ! તું તો યોગ્ય છે!” તે સાંભળીને પોપટે હજામની સ્ત્રીની કથા કહી. એ પ્રમાણે કથાઓ કહીને પોપટે આખી રાત્રિ નિર્ગમન કરી. પ્રાતઃકાળે તદ્દન પાંખોરહિત થઈ ગયેલા તે પોપટને પાંખરાની બહાર કાઢ્યો. તેવામાં એક શ્યેન પક્ષીએ તેને મુખમાં ગ્રહણ કર્યો. તેવામાં બીજો શ્યેન પક્ષી આવ્યો. એટલે તે બંનેનું યુદ્ધ થયું. તે વખતે પહેલા શ્યેનના મુખમાંથી પોપટ પડી ગયો. તે અશોકવાડીમાં પડ્યો. ત્યાં તેને પડતાંજ કોઈ દાસપુત્રે લઈને તેને એકાંતમાં રાખી સાજા કર્યો. પછી તે દાસપુત્રે પોપટને કહ્યું કે “હે પોપટ! મને આ ગામનું રાજ્ય આપાવ.” પોપટે કહ્યું કે “પ્રયત્ન કરીશ.”

હવે તે ગામનો રાજા વૃદ્ધ હતો અને અપુત્રીઓ હતો. પરંતુ તે બીજા કોઈને રાજ્ય આપવાની ઈચ્છા ધરાવતો હતો. તેથી રાજા કુળદેવીનું ધ્યાન કરીને રાત્રે સુતો હતો, તે સમયે પેલો પોપટ રાજાના પલંગને માથે રહેલા કીડામયૂરના દેહમાં પ્રવેશ કરીને બોલ્યો કે “હે રાજા! તું દાસપુત્રને રાજ્ય આપજે. બીજાને આપીશ તો સાત દિવસમાં રાજ્ય નષ્ટ થશે.” તે સાંભળીને ‘આ કુળદેવીનું વાક્ય છે’ એમ બાણી રાજાએ દાસપુત્રને રાજ્ય આપ્યું. દાસપુત્રે તે પોપટનેજ રાજા કર્યો. અને તેની આજ્ઞા બધે બહાર કરી. પછી તે પોપટે ધર્મના ઉપદેશથી જિનદાસ શ્રાવકના કુટુંબને તથા પેલા મહેશ્વરી (મેશ્ત્રી) શ્રેષ્ઠીના કુટુંબને પ્રતિજ્ઞા પમાડી શુદ્ધ શ્રાવક કર્યા, અને તેમને વૈરાગ્ય ઉપજાવ્યો. પ્રાંતે પોતે સંવેગ પામીને અનશન કર્યું, અને મૃત્યુ પામીને શુભ ધ્યાનના પ્રભાવથી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

હિરપ્રશ્નમાર્થી કેટલાએક પ્રશ્નોત્તર,

૨૮૫

દેવલોકમાં પણ તે પરમ શ્રાવક હોવાથી ધર્મકથા કરવા લાગ્યો. તેથી સર્વ દેવોમાં તે અતિ વિદ્વાન ગણાયો. ત્યાંથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થઈ સિદ્ધિપદને પામશે.

જ્ઞાનવાન મનુષ્ય અવશ્ય સંવેગનું ભાજન થાય છે. તેથી કરીનેજ ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“ જ્ઞાન આલોકમાં, પરલોકમાં, અને તેથી પણ આગળના ભવોમાં હિતકારી છે.” વળી જ્ઞાનક્રિયાજ્ઞાં મોક્ષઃ સ્વાત્ “જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે” એમ પણ કહ્યું છે. માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેનો ખપ કરવો.

હિરપ્રશ્નમાર્થી કેટલાએક પ્રશ્નોત્તર.

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૧૦ થી.

પ્રશ્ન—પંદરસે તાપસોને ગૌતમ સ્વામીએ પરમાત્મવડે પારણું કરાવ્યું. પરંતુ લબ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલ પરમાત્મ તો અદત્ત ગણાય તે સાધુને કેમ કહ્યે ?

ઉત્તર—એક પરમાત્મનું પાત્ર અક્ષીણ મહાનસી લબ્ધિના પ્રભાવથી સર્વેને પહોંચી શક્યું તેથી તેમાં અદત્ત કાંઈ પણ હોય તેમ જાણવામાં આવતું નથી.

પ્રશ્ન—સંસારમાં વસતો એક જીવ ઇંદ્રપણું, ચક્રીપણું, વાસુદેવપણું કેટલી વાર પામે ?

ઉત્તર—ઇંદ્રવાદિ લબ્ધિની સંખ્યા કોઈ પણ આગમમાં દીઠી સાંભરતી નથી.

પ્રશ્ન—હમણા જે ઇંદ્રા છે તે બધા એકાવતારી છે કે નહીં ?

ઉત્તર—કેટલાક એકાવતારી છે, બધા એકાવતારી નથી.

પ્રશ્ન—નારદ બધા તદ્ભવ મુક્તિગામી કે ભવાંતરે મુક્તિગામી ?

ઉત્તર—કેટલાક નારદ તદ્ભવ મુક્તિગામી ને કેટલાક નારદ ભવાંતરે મુક્તિગામી જાણવા.

પ્રશ્ન—પાશ્વિકાદિને વિષે જે ચતુર્થાદિ તપ ન કરે તેને કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે કે તે અનંતસંસારી થાય ?

ઉત્તર—પાશ્વિકાદિકમાં કારણ વિના જે ચતુર્થાદિ તપ ન કરે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, અનંત સંસારીપણું ન થાય.

પ્રશ્ન—રાવણે કંઠમાં પહેરેલો નવરત્નોનો હાર પરિપાટીથી આવેલો હતો કે તેને જાળપણામાં દેવે આપ્યો હતો ?

ઉત્તર—તે હાર પરિપાટીથી આવેલો હતો.

પ્રશ્ન—જેણે પ્રવ્રજ્યા લીધા અગાઉ લઘુ ધાન્યનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલ હોય તેને પ્રવ્રજ્યા લીધા પછી તે લેવું કહ્યે કે નહીં ?

૨૮૬

જૈનવર્મ પ્રકશ.

ઉત્તર—પ્રવચન્યા ગ્રહણ કર્યા પછી અન્ય વસ્તુની અપ્રાપ્તિમાં તે લેવું કદપે.

પ્રશ્ન—નમોદેહ સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વસાધુચયઃ એ પૂર્વગત છે કે નહીં? પૂર્વો સંસ્કૃત છે કે પ્રાકૃત છે?

ઉત્તર—એ સૂત્ર પૂર્વગત છે, અને પૂર્વો બધા સંસ્કૃત છે.

પ્રશ્ન—શ્રી વીર પ્રભુના શાસનમાં કેટલા પ્રત્યેકબુદ્ધ બાણવા, અને બીજા પ્રભુના શાસનમાં પણ કેટલા કેટલા બાણવા?

ઉત્તર—શ્રી વીર પ્રભુના શાસનમાં ચૌદ હજાર પ્રત્યેકબુદ્ધ બાણવા તેજ પ્રમાણે શ્રી ઋષભાદિ પ્રભુના શાસનમાં પણ જેટલા મુનિઓ તેટલા પ્રત્યેકબુદ્ધ બાણવા.

પ્રશ્ન—પંડિતાદિ પદસ્થની પાસે દેવવંદન કરવું કદપે કે નહીં?

ઉત્તર—પ્રતિમા કે સ્થાપનાચાર્યની પાસેજ દેવવંદન કરવું કદપે, બીજા પાસે નહીં.

પ્રશ્ન—ત્રિક્ષ્ણાકૃત પ્રાસુક પાણી કયા સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે?

ઉત્તર—એ સંબંધી નિશીથ સૂત્રની ભાષ્યમાં ગાથા છે એમાં ‘તુવરફત્તા’ એવો શબ્દ છે તેના તે સૂત્રની ચૂર્ણિમાં એવે: અર્થ કયો છે કે તુવરફત્તા હરીતકયાદયઃ તેથી ત્રિક્ષ્ણાકૃત પ્રાસુક પાણી સિદ્ધાંતને અનુમત છે.

પ્રશ્ન—એકવીશ પ્રકારના પાણી પ્રાસુક થયા પછી પાછા કેટલા કાળે સચિત્ થાય છે? અને તે બધી બાતના પાણી વાપરવાની સાંપ્રતકાળે પ્રવૃત્તિ કેમ નથી?

ઉત્તર—ઉપ્પોદકનો જેમ વર્ષાઋતુ વિગેરેમાં ત્રણ પહોરાદિ કાળ કહ્યો છે તે પ્રમાણે પ્રાસુકોદક ધોણુ વિગેરેનો કાળ બાણવો. તેની પ્રવૃત્તિ યથાસંભવ પ્રવર્તે છે.

પ્રશ્ન—શ્રાવક ગુરુમુખે પૌષધ ઉચ્ચરે ત્યારે ગમનાગમને આળોવે કે નહીં?

ઉત્તર—જો પોતાની મેળે પૌષધ લીધા પછી ગમનાગમન કર્યું હોય તો ગુરુ પાસે પૌષધ લેવાને અવસરે ગમનાગમને આળોવે; અન્યથા ન આળોવે.

પ્રશ્ન—અપકવ-કાચાં ફળ તેમાંથી બીજ કાઢી નાંખ્યા પછી બે ઘડીએ પ્રાસુક થાય કે નહીં?

ઉત્તર—અગ્નિ લવણાદિ પ્રબળ સંસ્કારવડે પ્રાસુક થાય; અન્યથા ન થાય.

પ્રશ્ન—નારકી પરભવ (પાછલા ભવ) ની શુભાશુભ વાર્તા શાઘી બાણુ છે? કારણકે તેતું અવધિજ્ઞાન તેવું નથી.

ઉત્તર—દેવતા (પરમાધામી) ના કહેવા વિગેરેથી બાણુ છે.

પ્રશ્ન—દેવદ્રવ્ય ભક્ષકને ઘરે જમવા જવું કદપે કે નહીં? કદિ જમવા જવું થડે તો જમણની કિંમતના પૈસા દેવગૃહે મુકી દેવા ઉચિત કે નહીં?

હીરપ્રશ્નમાંથી કેટલાંક પ્રશ્નોત્તર.

૨૮૯

ઉત્તર—દેવદ્રવ્ય ભક્ષકને ઘરે જો કદાચિત્ત પરવશપણાથી જમવા જવું પડે તો મનમાં સશૂકપણું રાખે, નિઃશૂક ન થાય. જમણની કિંમતના પૈસા દેવગૃહે સુકનામાં તો વિરોધ થવા સંભવ છે. તેથી તે ખાળતમાં દક્ષપણું વાપરવું જોઈએ, અને આગળ અનર્થની વૃદ્ધિ ન થાય તેમ કરવું જોઈએ.

પ્રશ્ન—કલ્યાણુક તપ કરતાં છઠ્ઠું અક્રમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો પાખી વિગેરે દિવસોએ આંગેલ કરે તો ચાલે કે નહીં ?

ઉત્તર—છઠ્ઠું અક્રમ કરવાની શક્તિનો સર્વથા અભાવ સતે પાક્ષિકાદિ પર્વ તિથિએ આંગેલાદિ કરે, એવી કલ્યાણુક તપની પ્રવૃત્તિ પરંપરાથી દેખાય છે.

પ્રશ્ન—પચ્ચજખાણુ કરવાને અવસરે જેણે જો વિગય મોકળી રાખી હોય તેને ત્રીજી વિગયના નિવિયાતાં કલ્પે કે નહીં ?

ઉત્તર—કારણુ વિના ન કલ્પે.

પ્રશ્ન—કોપરાપાક વિગેરે લોકપ્રસિદ્ધ પાકદ્રવ્યો તેજ દિવસના બનાવેલા લીલા શાકના (લીલોતરીના) પચ્ચજખાણુવાળાને કલ્પે કે નહીં ?

ઉત્તર—કલ્પે એવી પ્રવૃત્તિ જણાય છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર જે ચંદ્રા ને સૂર્યો છે તે તીર્થંકરના જન્મોત્સવમાં અને સમવસરણુમાં આવે છે કે નહીં ?

ઉત્તર—તીર્થંકરના કલ્યાણુક વખતે તેમજ દેશના શ્રવણાદિ કાર્યે અહીં આવવાનો પ્રતિષેધ બહુયો નથી.

પ્રશ્ન—ભરતક્ષેત્રમાં હમણાં પાંચશે' સાતશે' ગાઉમાં જે સાધુઓ દેખાય છે તે-ટલાજ સાધુ હશે કે બીજે કોઈ ઠેકાણે સંભવે છે ?

ઉત્તર—ભરતક્ષેત્રમાં વર્તમાન સમયે જેમ આપણે જાણેલા ભૂભાગમાં સાધુઓ છે તેમ બીજે પણ હોવા જોઈએ એમ શાસ્ત્રાનુસારે જણાય છે.

પ્રશ્ન—આંગેલમાં સુંઠ અને તીખા વિગેરે જે કલ્પે છે તે કારણુ કલ્પે કે સ્વભાવેજ કલ્પે ?

ઉત્તર—કારણુ વિના પણ કલ્પે.

પ્રશ્ન—આંગેલમાં સુંઠ અને તીખા વિગેરે કલ્પે છે અને પીપર લવિંગાદિ કલ્પતા નથી તે શાસ્ત્રાક્ષરથી કે પરંપરાથી ?

ઉત્તર—આંગેલમાં સુંઠ તીખા વિગેરે કલ્પે છે અને લવિંગ, પિંબલી (પીપર), હરિતકી (હરડે) પ્રમુખ નથી કલ્પતાં તેમાં આ કારણુ જણાય છે કે લવિંગમાં દુધનું ભોજન આપવામાં આવે છે, અને હરડે તથા પીપરાદિ નાળથી અપકવ હોય તેવે વખતેજ સુકવાય છે, તેથી તે આંગેલમાં કલ્પતા નથી. જેમ યુગધરી (જુવાર) અને ગોધૂમ વિગેરેનો પૃથુકો (પોંખ) રાંધ્યો સતો આંગેલમાં કલ્પતો નથી અને જુવાર ને ગોધૂમ રાંધેલા કલ્પે છે, તેમ સમજવું.

૨૮૮

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

પ્રશ્ન—કોઈ શ્રાવકે ચાર ઉપધાન વહ્યા હોય તેમાંથી પહેલા ઉપધાનને ખાર વર્ષ અતિક્રમ્યા હોય તો તે પહેલું ઉપધાનજ ફરી વહીને માળા પહેરે કે ચારે ઉપધાન ફરીને વહેવા પડે ?

ઉત્તર—પહેલા ઉપધાનને ખાર વર્ષ અતિક્રમ્યા હોય તો પહેલું ઉપધાનજ ફરી વહીને માળા પહેરવી સુઝે, પણ જો મન કેકાલે રહે તો ચારે ઉપધાન ફરી વહીને માળા પહેરે.

પ્રશ્ન—ઉપધાન વહેતાં તપને (ઉપવાસને) દિવસે જો કલ્યાણુક તિથિ આવે તો તેજ ઉપવાસે સરે કે બીજો અધિક ઉપવાસ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર—ઉપધાનમાં તપને દિવસે કલ્યાણુક તિથિ આવે તો નિયત્રિત તપ હોવાથી તે ઉપવાસેજ સરે.

પ્રશ્ન—જે શ્રાવક નિરચે દરરોજ બે ટંક પ્રતિક્રમણ કરતો હોય તેને કાળ વેળાએ સંધ્યા પ્રતિક્રમણ કરવું ભૂલી જાય તો કેટલી રાત્રિ સુધી કરવું સુઝે ?

ઉત્તર—કારણ વિશેષે ભૂલી જવાય તો બે પહોર રાત્રિ સુધી કરવું સુઝે.

પ્રશ્ન—જેણે શુકલપંચમી ઉચ્ચરેલી હોય તે જો પર્યપણમાં બીજથી અકુમ કરે તો એકાંત પંચમીએ એકાસણુંજ કરે કે જેમ રૂચિ હોય તેમ કરે ?

ઉત્તર—જેણે શુકલપંચમી ઉચ્ચરેલી હોય તેણે મુગ્ય વૃત્તિએ તો ત્રીજથી અકુમ કરવો શુકત છે, પણ જો કદાચિત્ બીજથી અકુમ કરે તો પંચમીએ એકાસણું કરવુંજ જોઈએ એવો પ્રતિબંધ નથી; કરે તો સાફ છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે ચોમાસી પૂર્ણિમા એ હશે ત્યારે પ્રતિક્રમણ પચીશ અથવા અઠ્ઠાવીશ થાય, તો તે શાસ્ત્રાક્ષરના બળથી તેમ કરે કે પરંપરાના બળથી? જો શાસ્ત્રાક્ષરના બળથી કરે તો તે શાસ્ત્રનું નામ કહેશે ?

ઉત્તર—વર્ષમાં પચીશ કે અઠ્ઠાવીશ પ્રતિક્રમણ થાય એવું તો કાંઈ બળવામાં નથી. શાસ્ત્રમાં તો દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક એમ પાંચ પ્રતિક્રમણજ કહેલા છે.

પ્રશ્ન—મોતી સચિત્ત કે અચિત્ત? અને તે ક્યાં કહેલ છે ?

ઉત્તર—વીધેલા કે વગર વીધેલા મોતી માત્ર અચિત્તજ બળવા. અનુયોગદાર સૂત્રમાં મોતી રત્ન વિગેરે અગિત્ત પરિગ્રહમાં કહેલા છે.

પ્રશ્ન—સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જે મોતીના વલયો કહેવાય છે તે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે કે પરંપરાથી કહેવાય છે ? જો શાસ્ત્રમાં કહેલા હોય તો તેના અક્ષર લખવા દ્રુપા કરશે.

ઉત્તર—સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જે મોતીના વલયો છે તેના અક્ષરો છુટી ગાથાઓમાં છે. પરંપરાથી કહેવાય છે અને ભુવનજાતું કેવળીના ચરિત્રમાં પણ છે.